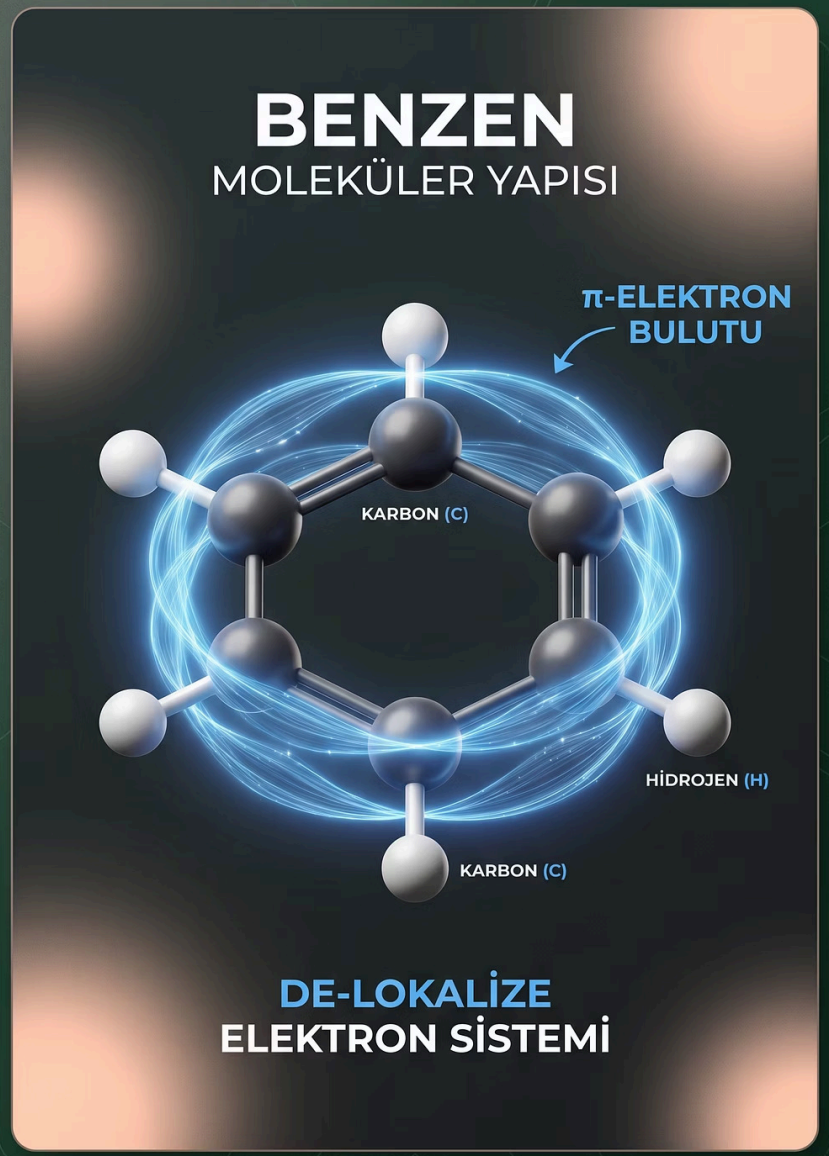

Aromatik Sistemin Muhafazası ve Dönüşümü

Halojenlenme, Nitrolama ve Sülfonlama Reaksiyonları

DERS SUNUMU TERADİGMA

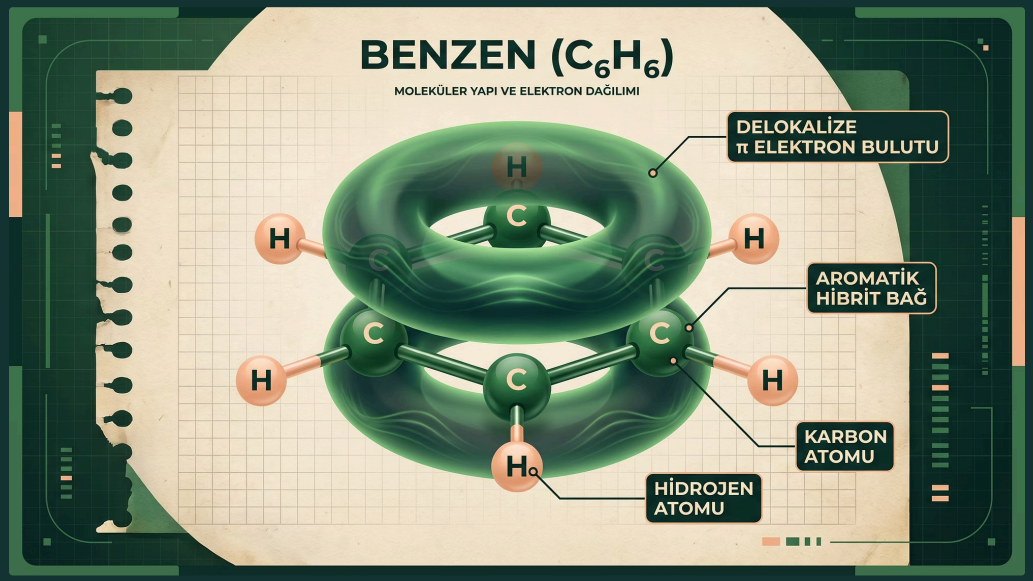

Aromatik Halka Nedir?

Benzen (C_6H_6): altı karbonun kusursuz düzlemsel bir altıgen oluşturduğu yapı

120° Bağ Açısı

Her bağ açısı tam 120 derece — mükemmel geometrik simetri

π Elektron Denizi

p-orbitalleri örtüşerek halkanın üstünde ve altında kesintisiz bir π elektron denizi oluşturur

Rezonans Enerjisi

Delokalizasyon moleküle ekstra termodinamik kararlılık kazandırır

Reaktivite Paradoksu

Aromatik halkalar doymamış olmalarına rağmen tipik katılma reaksiyonlarına direnç gösterir.

Bromlu Su / $KMnO_4$

Benzen bu reaktiflerle tepkime vermez — katılma reaksiyonu kararlı π sistemini bozar

Katılma Reaksiyonu Sorunu

Halkanın düzlemselliğini ortadan kaldırır; aromatik rezonans enerjisi feda edilir

EAS Yolu

Elektrofilik Aromatik Yer Değiştirme — halka bütünlüğünü koruyan tercih edilen mekanizma

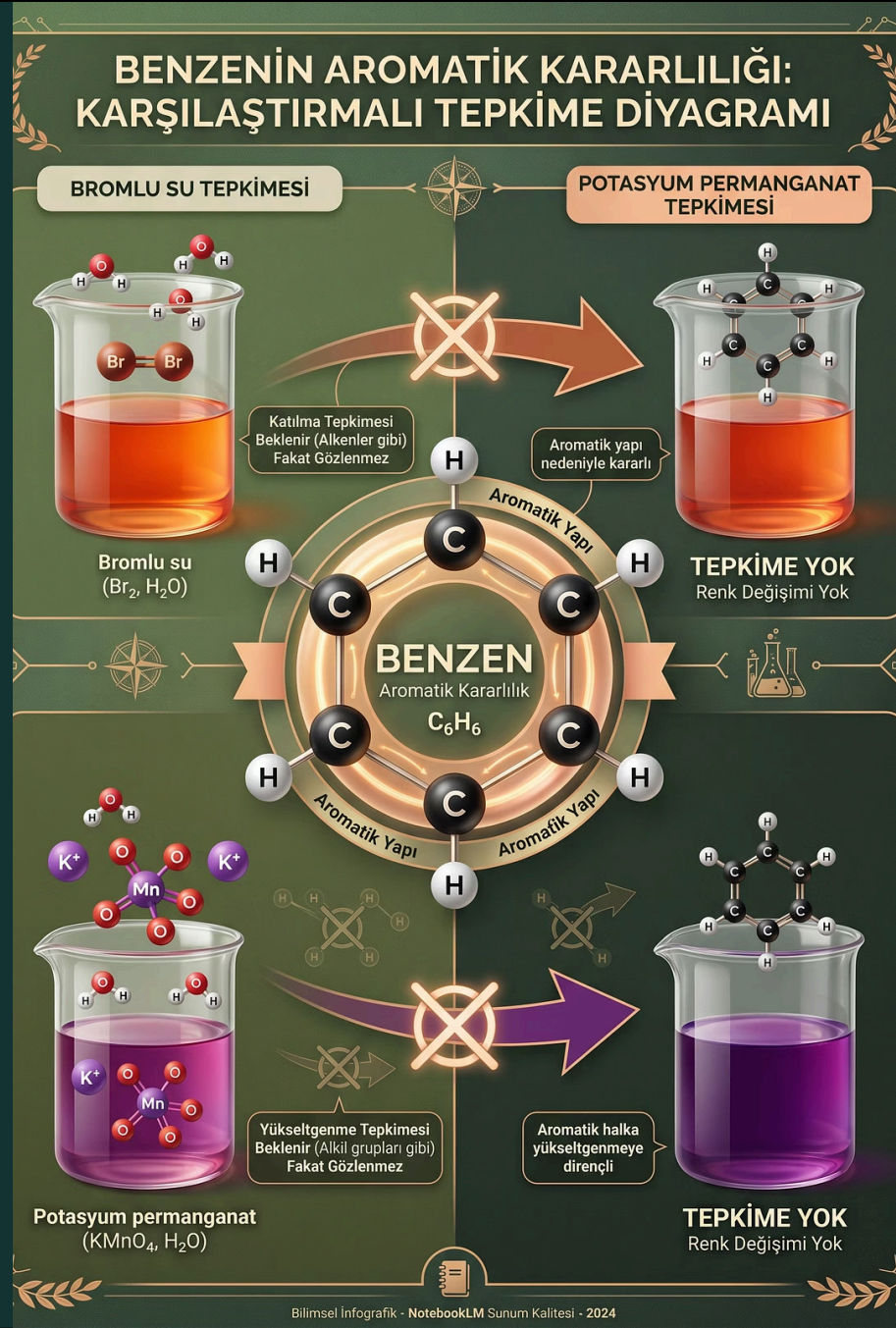

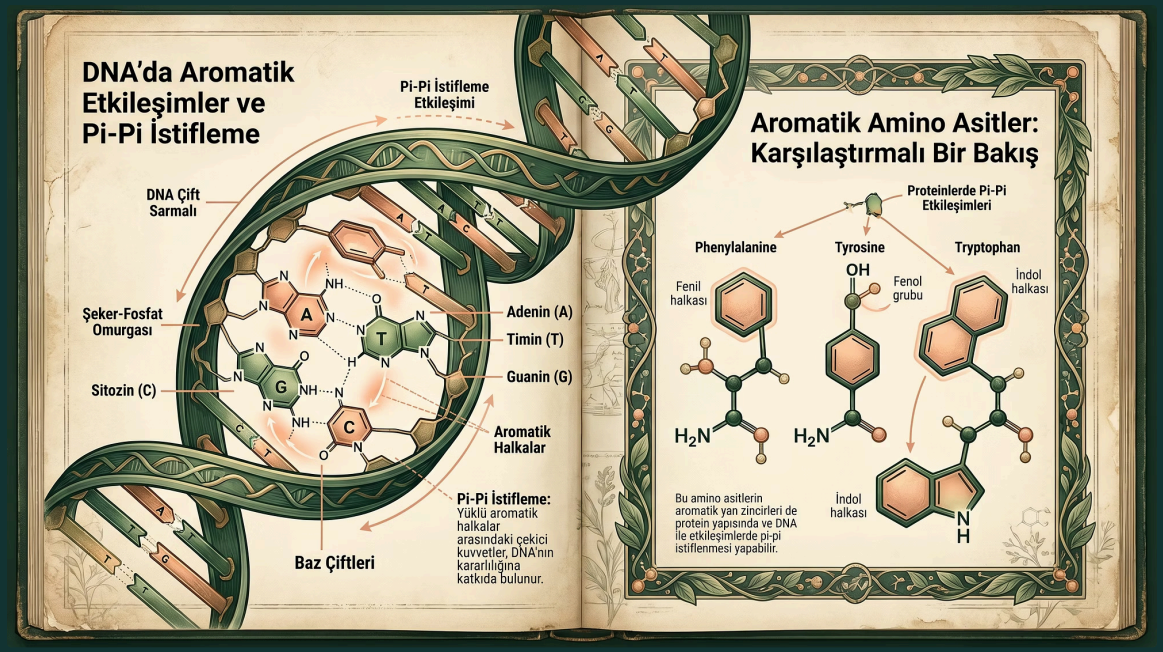

Kararlılığın Biyolojik Hikmeti

DNA bazları (adenin, guanin, sitozin, timin) ve aromatik amino asitler (fenilalanin, tirozin, triptofan) aromatik halkalar içerir.

> Cansız karbon atomlarının, nesiller boyu genetik bilgiyi koruyacak şekilde bu denli dirençli bir yapı içinde tasarlanmış olması, tesadüfün açıklayamayacağı bir hassasiyetin yansımasıdır.

Pi-Pi İstiflenme

Watson-Crick sarmalını koruyan pi-pi istiflenme etkileşimleri, bu halkaların kararlılığına programlanmıştır

Genetik Koruma

Eğer bu halkalar alkenler kadar reaktif kılınsaydı, hücresel ortamdaki oksitleyici ajanlar genetik yapıyı anında parçalardı

Elektronik Düğme

Kuantum kimyasal analizler, aromatikliğin hidrojen bağlarının kuvvetini ayarlayan elektronik bir düğme gibi çalıştığını ortaya koymaktadır

EAS Mekanizması: Genel Şema

Her EAS reaksiyonu iki zorunlu basamaktan geçer:

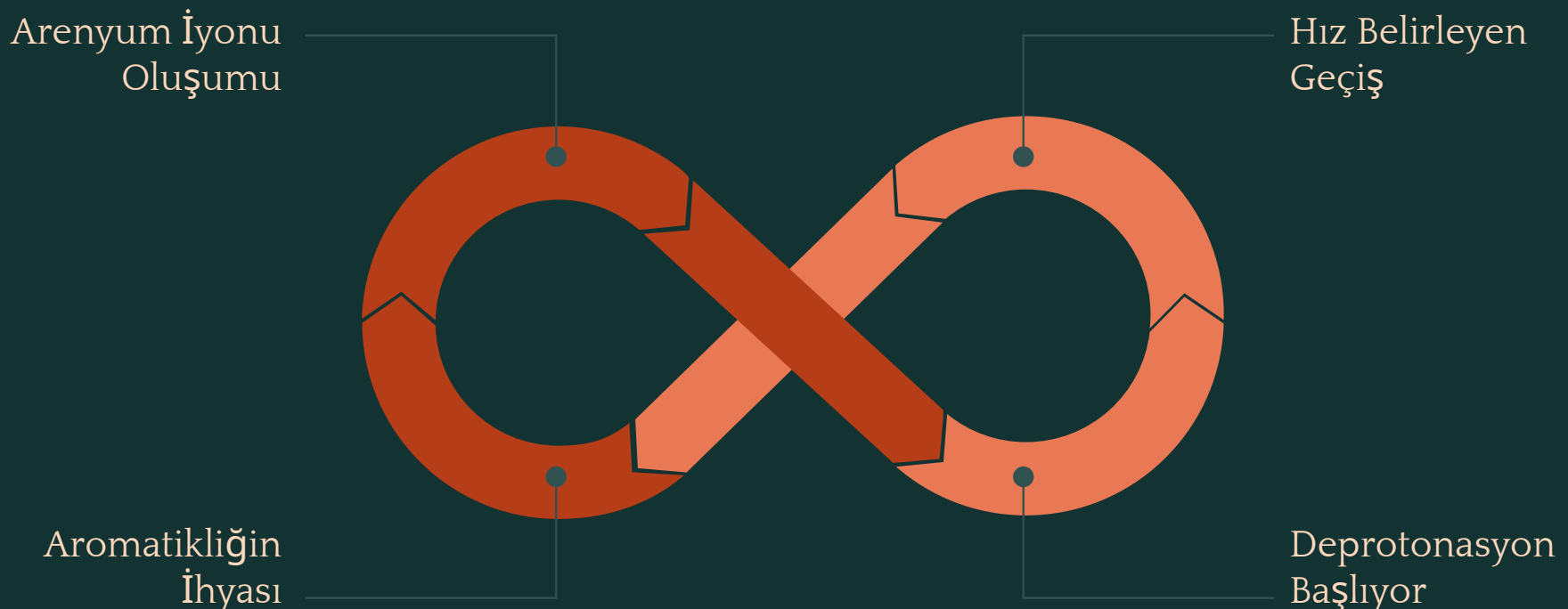

Hız belirleyen basamak olan arenyum iyonu oluşumu, reaksiyonun seyrini ve ürün dağılımını belirleyen kritik aşamadır.

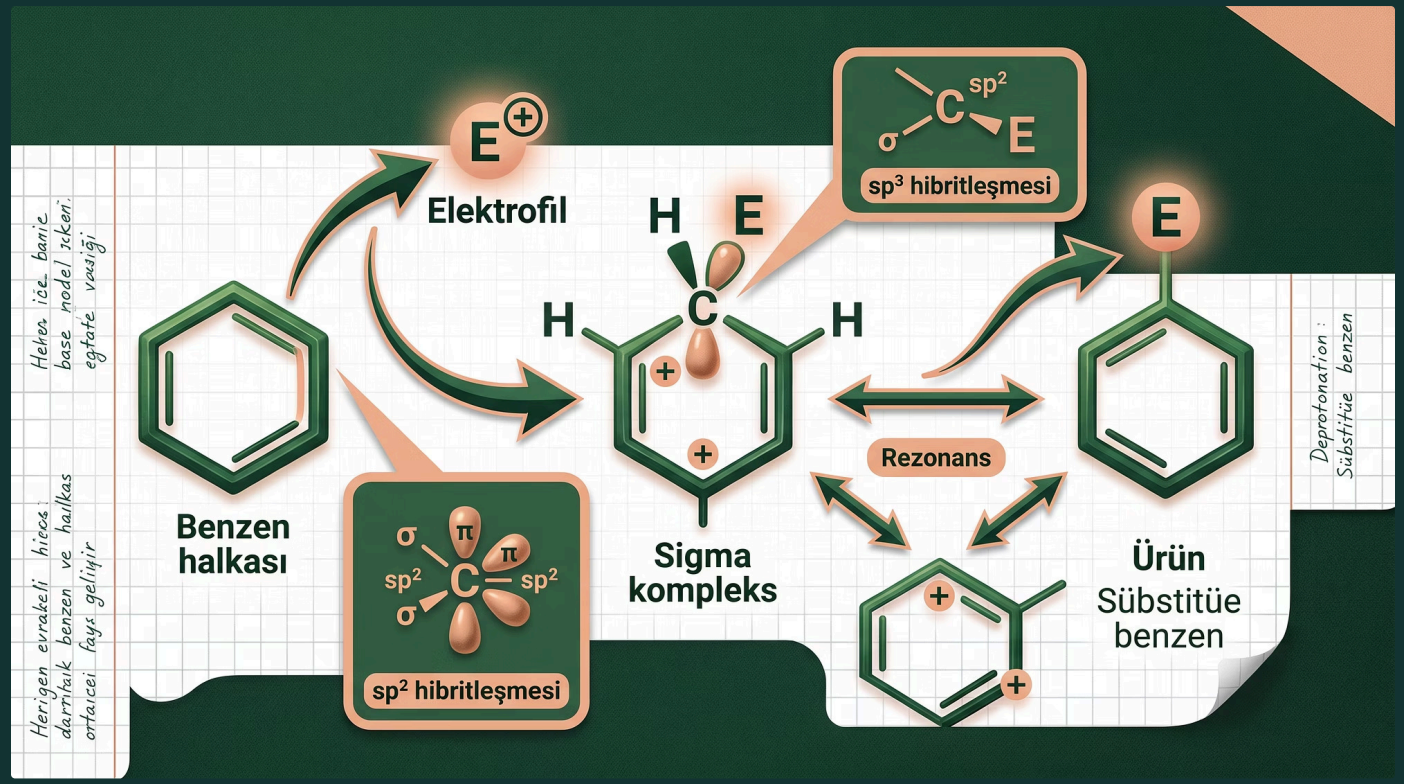

1. Basamak: Arenyum İyonu Oluşumu

Aktif elektrofil (E^+) halkaya yaklaştığında π elektronlarından bir çift yeni bir C–E sigma bağı kurar.

01

$sp^2 \rightarrow sp^3$ Geçişi

Elektrofilin bağlandığı karbon sp^2 hibritleşmesinden sp^3 hibritleşmesine geçer

02

Rezonans Enerjisi Fedası

Aromatik rezonans enerjisi geçici olarak feda edilir

03

Arenyum İyonu

Pozitif yük halkanın geri kalan beş karbonuna delokalize olur — bu ara ürüne **Arenyum İyonu** denir

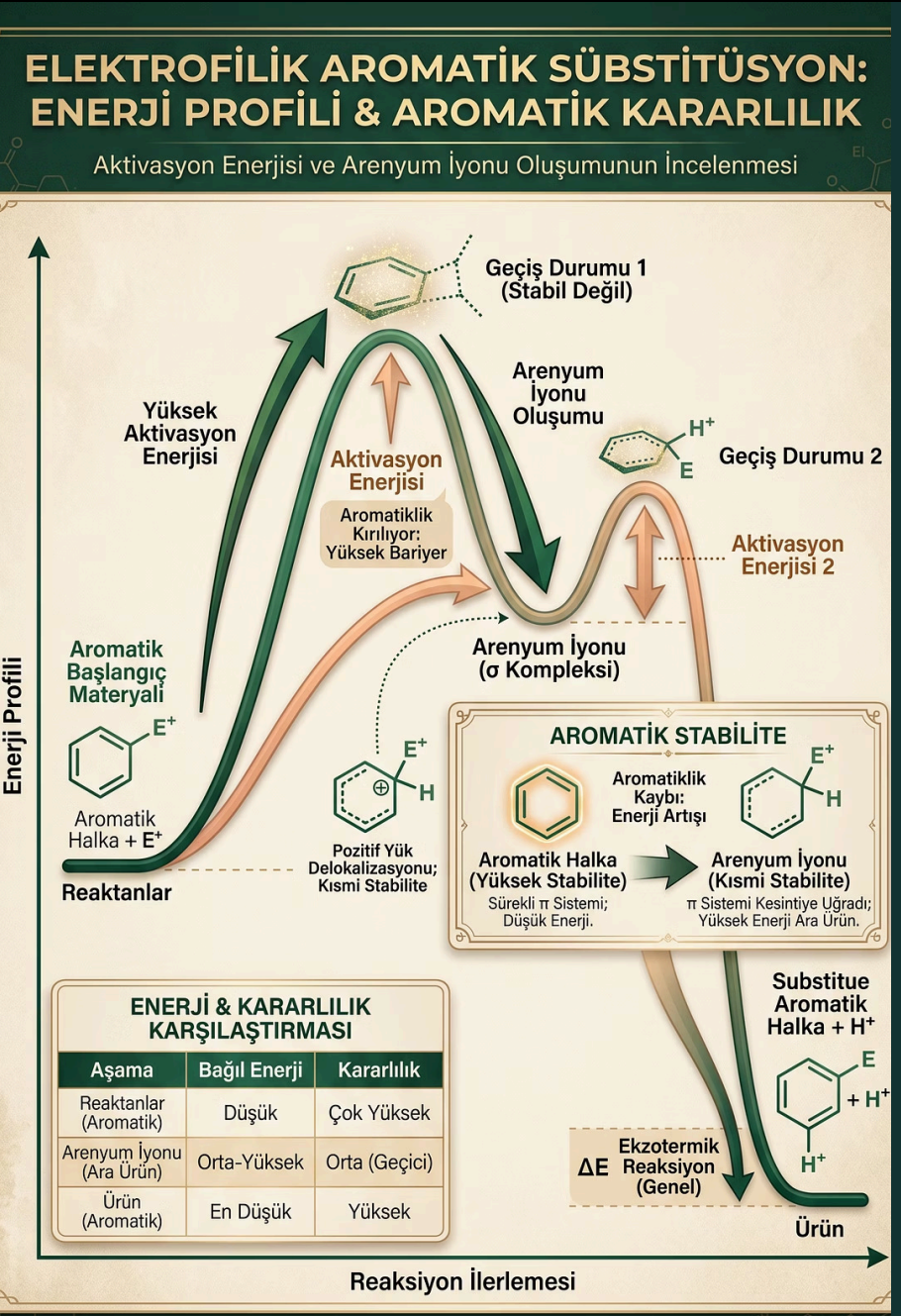

Aktivasyon Enerjisi Bariyeri

Aromatik kararlılığın feda edilmesi, yüksek bir enerji bariyeri (ΔG‡) oluşturur.

Güvenlik Kilidi

Bu bariyer, molekülün her reaktif ile tepkimeye girmesini önleyen **güvenlik kilidi** işlevi görür

Koşullu Aşım

Reaksiyon yalnızca katalizör veya uygun enerji koşulları altında bu tepeyi aşabilir

Bariyer olmasaydı vücudumuzdaki tüm aromatik moleküller anında parçalanırdı. Bu koruyucu eşik, molekülün fıtratına yerleştirilmiş bir **emniyet supabıdır**.

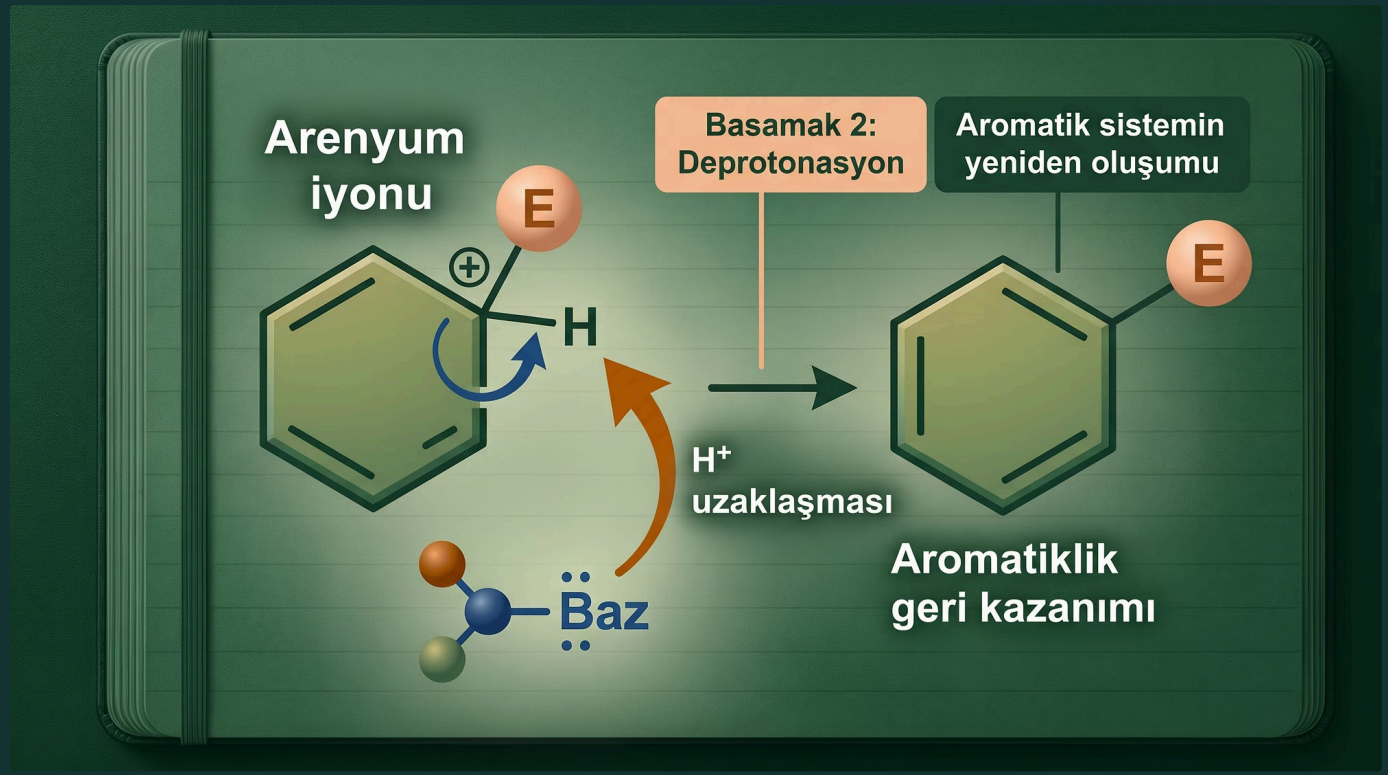

2. Basamak: Deprotonasyon

Yüksek enerjili arenyum iyonu, hızla daha kararlı aromatik yapıya dönme eğilimindedir.

01

Proton Koparma

Ortamdaki bir baz, sp^3 karbonundaki protonu (H^+) koparır

02

π Sistemine Katılım

C–H bağındaki elektronlar tekrar π sistemine katılır ve aromatik yapı **ihya edilir**

03

Sonuç

H atomu elektrofille yer değiştirmiş, halka kararlılığı korunmuştur

Halojenlenme: Neden Katalizör Gerekir?

Cl_2 ve Br_2 molekülleri polar olmayan kovalent bağlara sahiptir; benzen halkasına saldıracak kadar elektrofilik değillerdir.

Lewis Asidi Aktivasyonu

$FeBr_3$ veya $AlCl_3$ gibi **Lewis asitleri** bu reaktifleri aktive etmek üzere göreve sokulur

Kompleks Oluşumu

Halojen molekülü Lewis asidinin orbitaline elektron çifti sunarak Br–Br···$FeBr_3$ kompleksini oluşturur

Elektrofil Aktivasyonu

Bu etkileşim Br–Br bağını zayıflatır; uçtaki brom atomu kısmi pozitif (δ⁺) karakterli güçlü bir elektrofil haline gelir

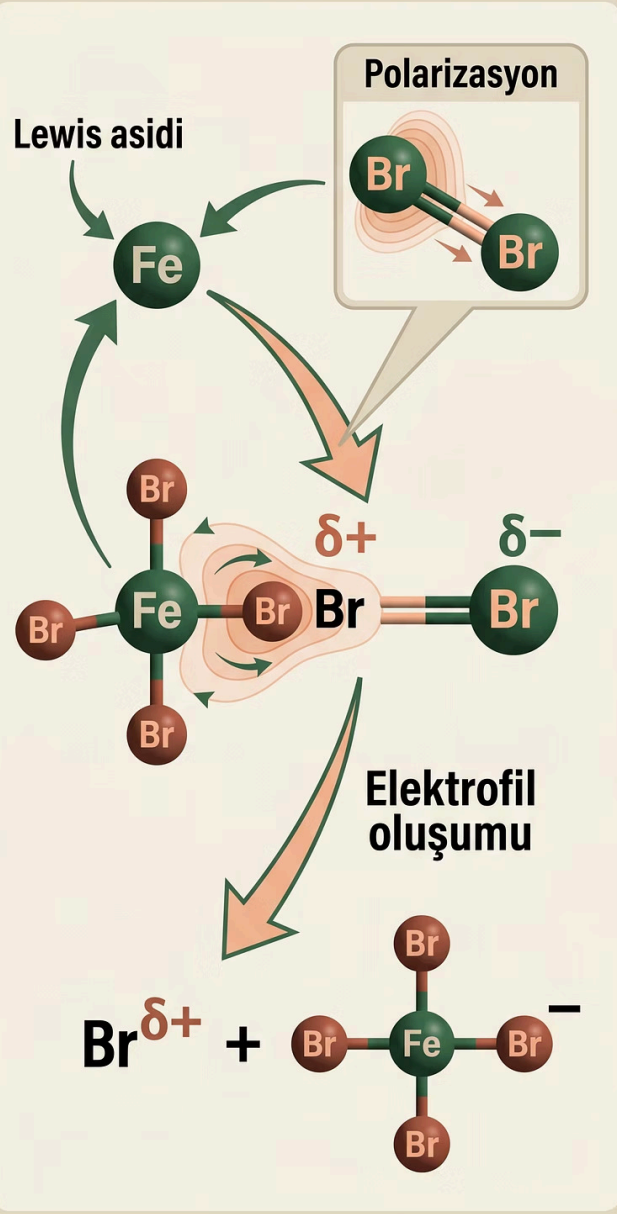

$FeBr_3 + Br_2$

Kompleks Oluşumu (Polarizasyon)

Elektrofil (Br+) Oluşumu

Katalizör Döngüsü (Halojenasyon)

Katalizör

Halojenlenme: Mekanizma Adımları

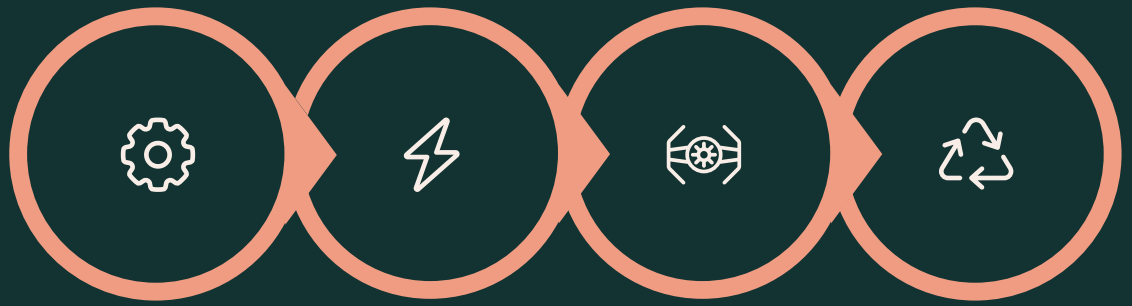

Kompleksleşme | Elektrofilik saldırı | Sigma kompleksi | Rejenerasyon

01

Kompleksleşme

Br_2 + $FeBr_3$ → Br–Br···$FeBr_3$ kompleksi

02

Elektrofilik Saldırı

Aktive edilmiş brom halkaya bağlanır; $FeBr_4^-$ karşı iyon olarak oluşur

03

Sigma Kompleksi

Arenyum iyonu ve $FeBr_4^-$ bir arada bulunur

04

Rejenerasyon

$FeBr_4^-$ sigma kompleksinden protonu koparır; HBr açığa çıkar ve $FeBr_3$ serbest kalır

Flor ve İyot: İki Uç Nokta

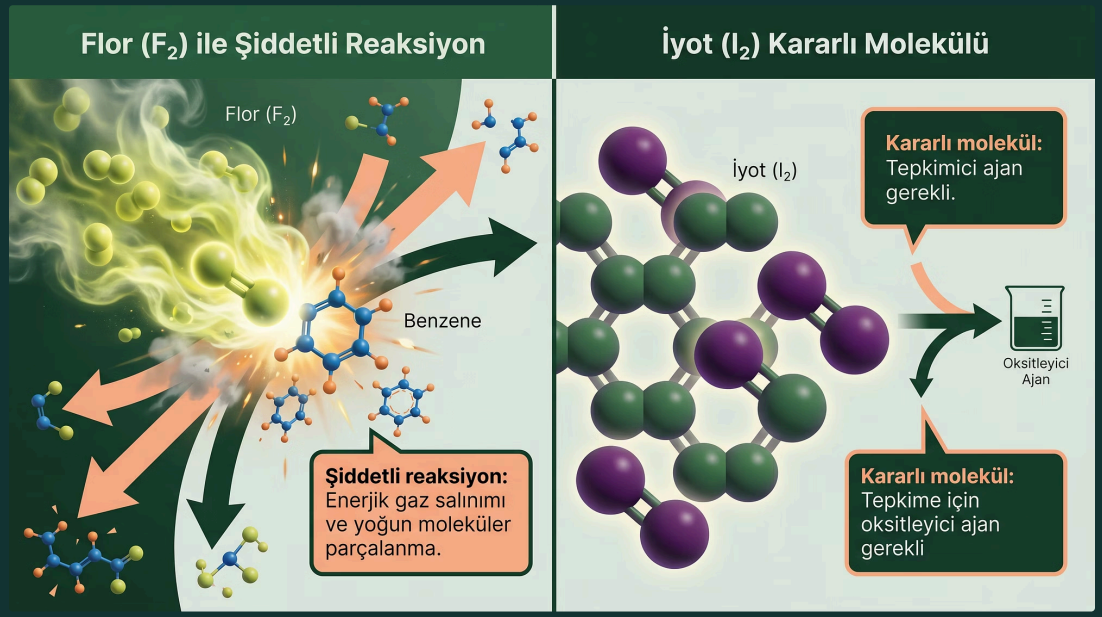

Flor (F_2) — Aşırı Reaktif

Bağ enerjisinin düşüklüğü ve yüksek elektronegatifliği nedeniyle katalizör olmaksızın kontrolsüzce tepkimeye girer. Doğrudan florlama yerine **F-TEDA-BF_4 (Selectfluor)** gibi özelleştirilmiş ajanlar kullanılır.

İyot (I_2) — Çok Kararlı

Çok kararlı olduğu için **HNO_3 veya $CuCl_2$** gibi oksitleyici ajanlarla I^+ iyonuna yükseltgenerek reaksiyona sokulur.

Halojenler arasındaki reaktivite farkı, bağ enerjisi ve elektronegatiflik değerlerinin doğrudan bir yansımasıdır: $F_2 > Cl_2 > Br_2 > I_2$

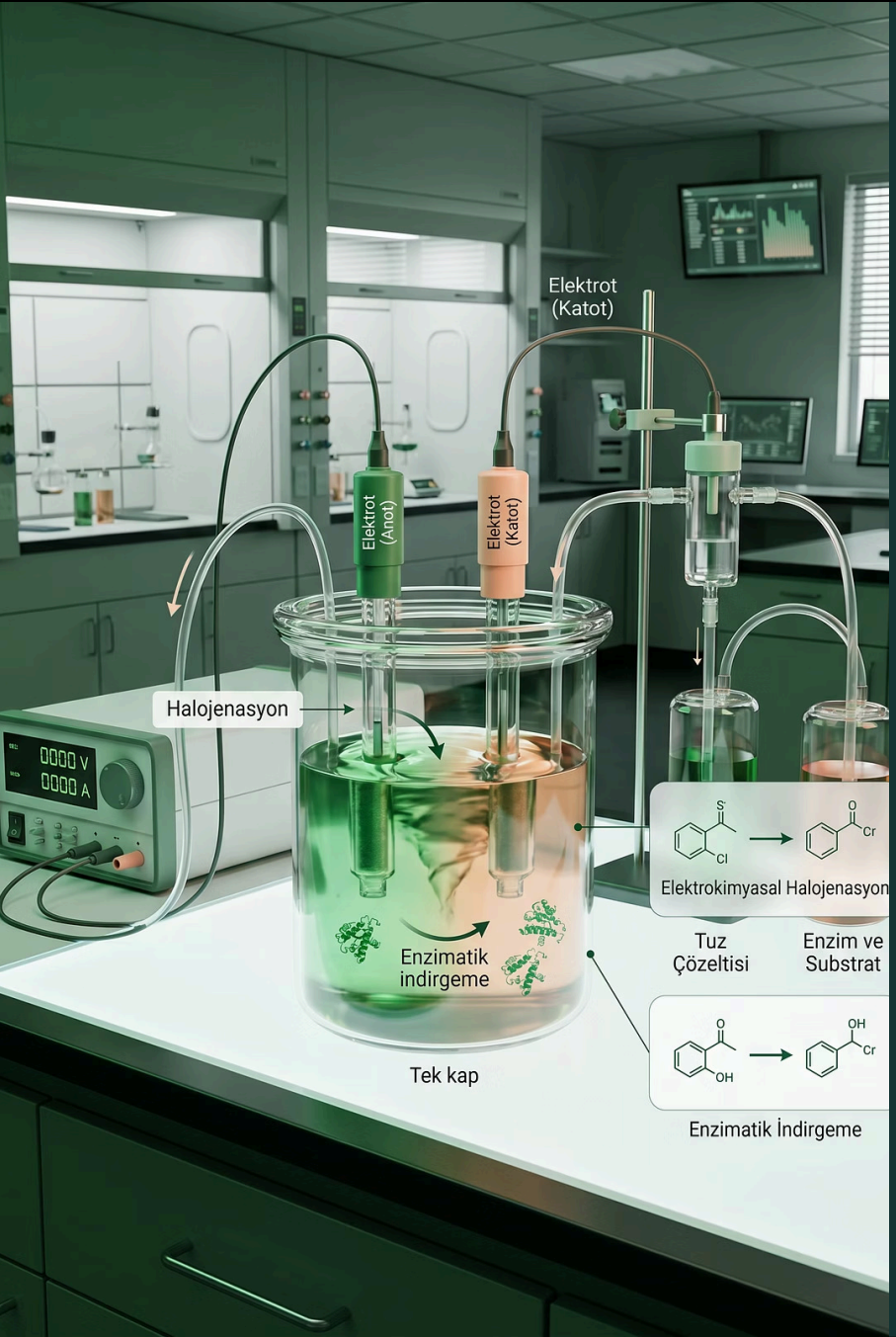

Modern Halojenlenme: Elektroenzimatik Kaskad

2025 yılında *Green Chemistry*'de yayımlanan bir çalışma, elektrokimyasal halojenlenme ile enzimatik indirgemeyi tek bir kapta birleştirir.

Elektrik + Enzim

Metal katalizörler yerine elektrik akımı ve biyolojik enzimler kullanılır

LkKRED153E Enzimi

Protein mühendisliğiyle geliştirilen enzim yalnızca belirli bir geometrik yapıyı (enantiyomeri) tanıyacak şekilde optimize edilmiştir

%99.9 ee Seçicilik

E-faktörü 4.41 ile endüstriyel standartların çok altında atık üretimi sağlanır

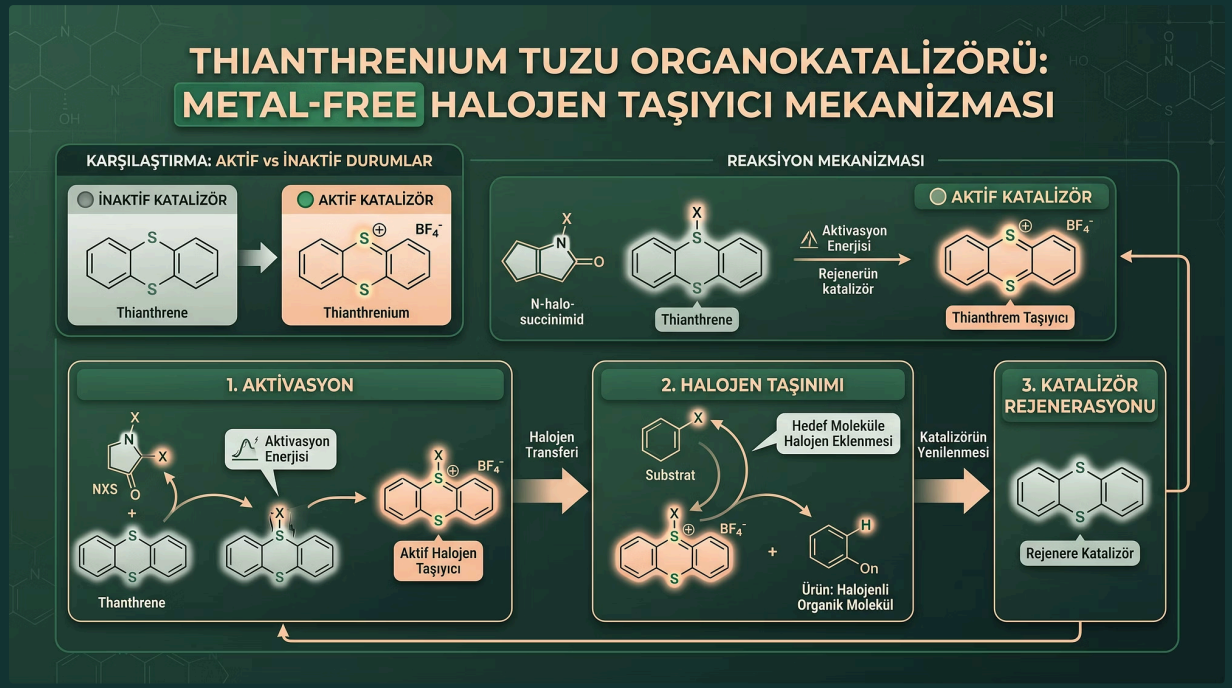

Metal İçermeyen Organokataliz

2024 araştırmaları, **tiyantrenyum (thianthrenium) tuzlarını** halojen taşıyıcı aracı moleküller olarak öne çıkarmaktadır.

Metal içermeyen organokataliz, yeşil kimya ilkeleriyle tam uyumlu sürdürülebilir bir sentez yaklaşımı sunar.

Aktivasyon Sistemi

Tiyantren + TfOH kombinasyonu N-halosüksinimidleri (NXS) aktive eder

Avantajlar

Metal kirliliği olmaksızın, ılıman koşullarda yüksek verimle halojenlenme gerçekleşir

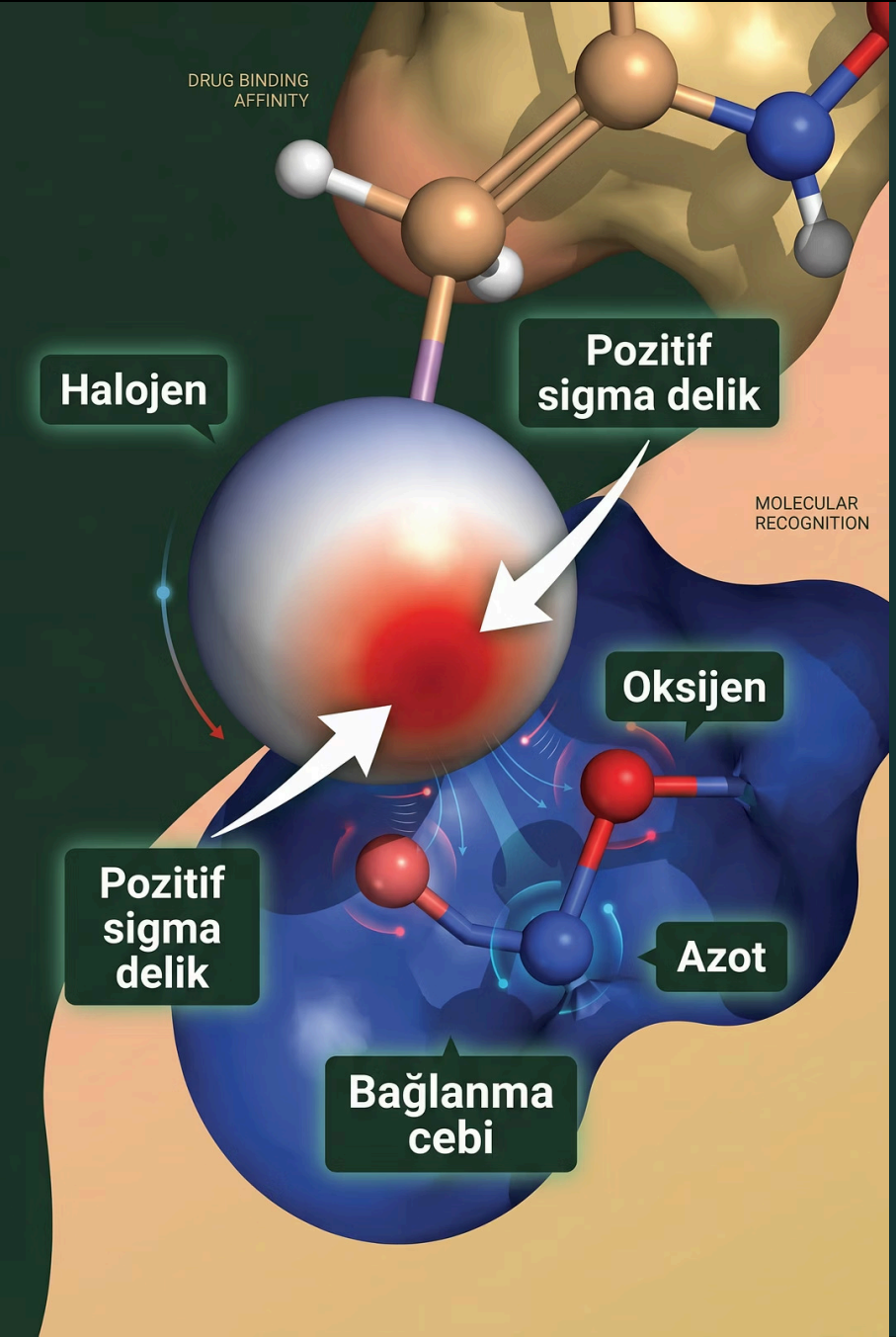

Halojenin İlaca Katkısı: Sigma Deliği

Halojen atomları elektronegatif olmalarına rağmen bağ ekseni doğrultusunda pozitif yüklü bir bölge (**sigma deliği**) taşır.

Sigma Deliği Etkisi

Bu pozitif bölge, proteinlerdeki O veya N atomlarıyla **halojen bağı** kurarak ilacın hedef proteine bağlanma afinitesini artırır

FDA Onaylı İlaçlar

2022 tarihli bir inceleme, FDA onaylı ilaçların önemli bir kısmının (örn. Daridorexant) bu etkileşimi içerdiğini belgelemektedir

Halojen Bağı Özellikleri

Yön bağımlı, güçlü ve spesifik — ilaç tasarımında giderek artan öneme sahip etkileşim türü

Elektrostatik potansiyel haritaları bu bölgeyi mavi (pozitif) olarak görselleştirir

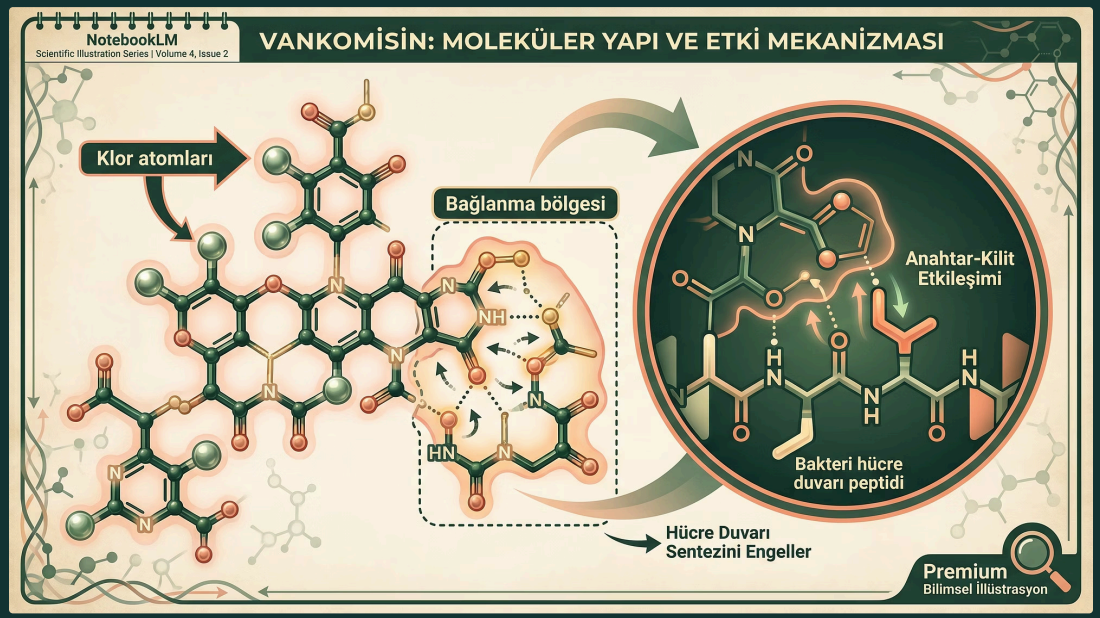

Vankomisin: Tek Atomun Belirleyiciliği

Doğal antibiyotik Vankomisin, yapısındaki **klor atomları** sayesinde belirli bir üç boyutlu konformasyona zorlanır.

> Tek bir atomun varlığı veya yokluğu, molekülün görevini yapıp yapamayacağını belirler. Bu, hammaddenin sanat eserinden ne denli farklı olduğunu gösteren çarpıcı bir örnektir.

01

Konformasyonel Sabitleme

Klor atomları molekülü belirli bir üç boyutlu şekle zorlar

02

Kilit-Anahtar Uyumu

Bu sabitlenmiş şekil, bakterinin hücre duvarı sentezindeki peptidlere kilit-anahtar uyumuyla bağlanmayı mümkün kılar

03

Klorsuz Sonuç

Klor atomları çıkarıldığında molekülün şekli bozulur ve antibiyotik etkisi kaybolur

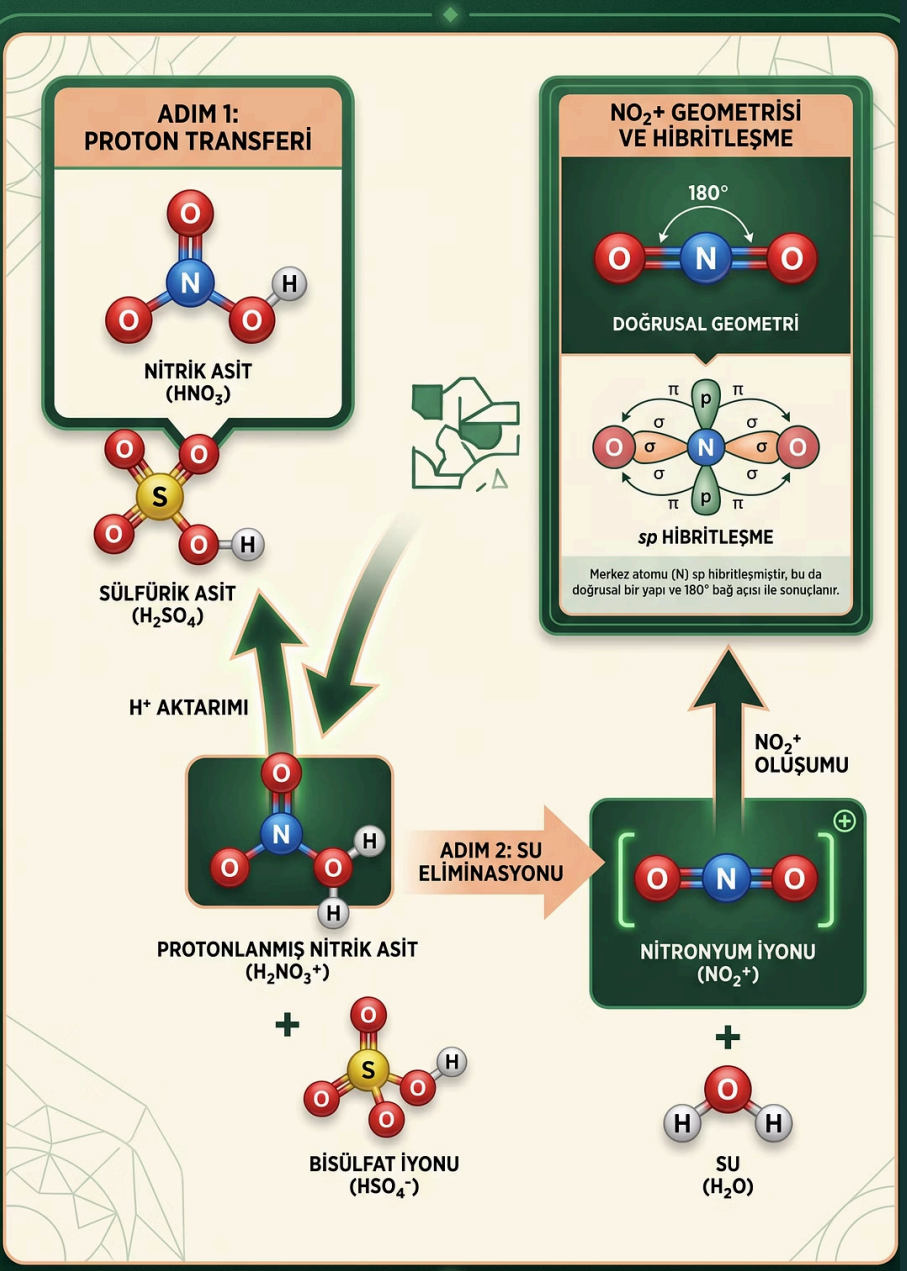

Nitrolama: Nitronyum İyonunun Üretimi

Nitrolama reaksiyonunun aktif elektrofili, doğada serbest halde bulunmayan **nitronyum iyonu (NO_2^+)**'dur; reaksiyon ortamında üretilir.

Denklem: $HNO_3 + 2H_2SO_4 \rightleftharpoons NO_2^+ + H_3O^+ + 2HSO_4^-$

01

Protonlama

H_2SO_4, HNO_3'e proton vererek onu protonlar

02

NO_2^+ Oluşumu

Protonlanmış HNO_3'ten suyun ayrılmasıyla lineer geometride, sp hibritleşmesinde NO_2^+ oluşur

03

Dehidrasyon

H_2SO_4 aynı zamanda açığa çıkan suyu bağlayarak (dehidrasyon) dengeyi ürünler yönüne kaydırır

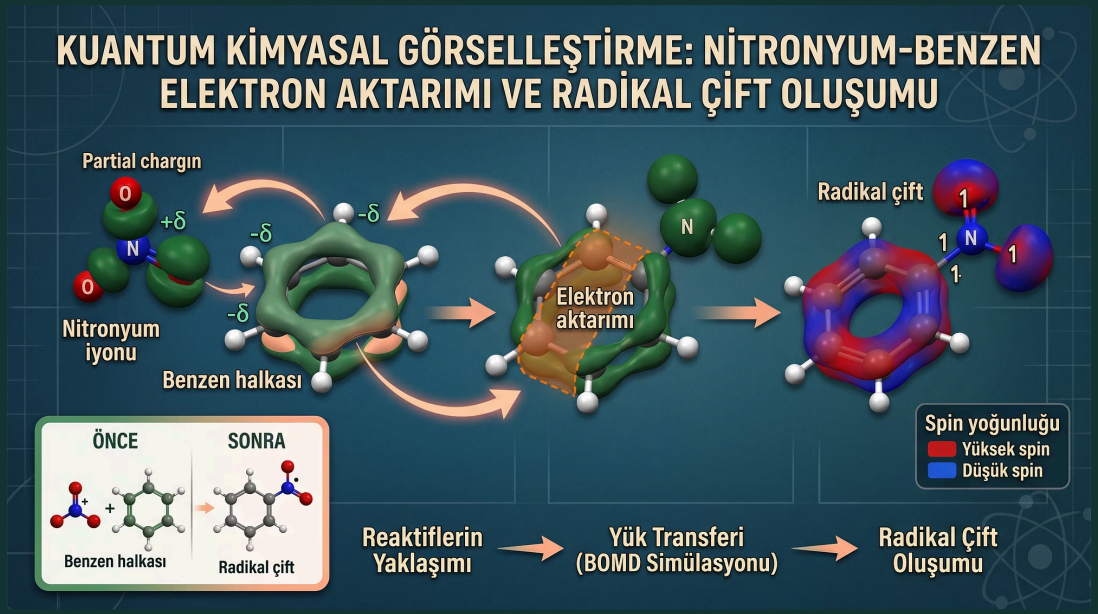

Nitrolama: SET Mekanizması ve Kuantum Boyutu

2025'te *ACS Physical Chemistry Au*'da yayımlanan BOMD simülasyonları, klasik polar saldırı modelini sorgulamaktadır.

> Bir ilacın veya patlayıcının hangi yapıda oluşacağı, elektronların dönüş yönü (spin) gibi gözle görülmez bir özelliğin belirli bir nizam içinde yönlendirilmesine bağlıdır.

Elektron Transferi (SET)

NO_2^+ halkaya yaklaşırken sigma kompleksi oluşmadan önce halkadan NO_2^+'ya bir elektron transfer edilebilir

Radikal Çifti

Kısa ömürlü **radikal çifti** ($ArH^{+\bullet} \cdots NO_2^{\bullet}$) oluşur

Spin Yoğunluğu

Nitro grubunun orto/meta/para konumuna yönelmesi, yalnızca klasik yük dağılımı ile değil **spin yoğunluğunun dağılımı** ile de belirlenir

Nitrolama: Akış Kimyası ile Güvenli Üretim

Büyük hacimlerde nitrolama ciddi patlama riski (termal kaçak) taşır. Modern çözüm: **mikroreaktörler ve sürekli akış sistemleri.**

Isı Yönetimi

Mikro kanalların yüksek yüzey/hacim oranı reaksiyon ısısını anında uzaklaştırır

Kusursuz Karışım

Reaktifler mikroskobik kanallarda kusursuz karışır; yan ürün oluşumu azalır

Artan Seçicilik

Ürün seçiciliği (regioselectivity) artar; istenmeyen izomerlerin oluşumu minimize edilir

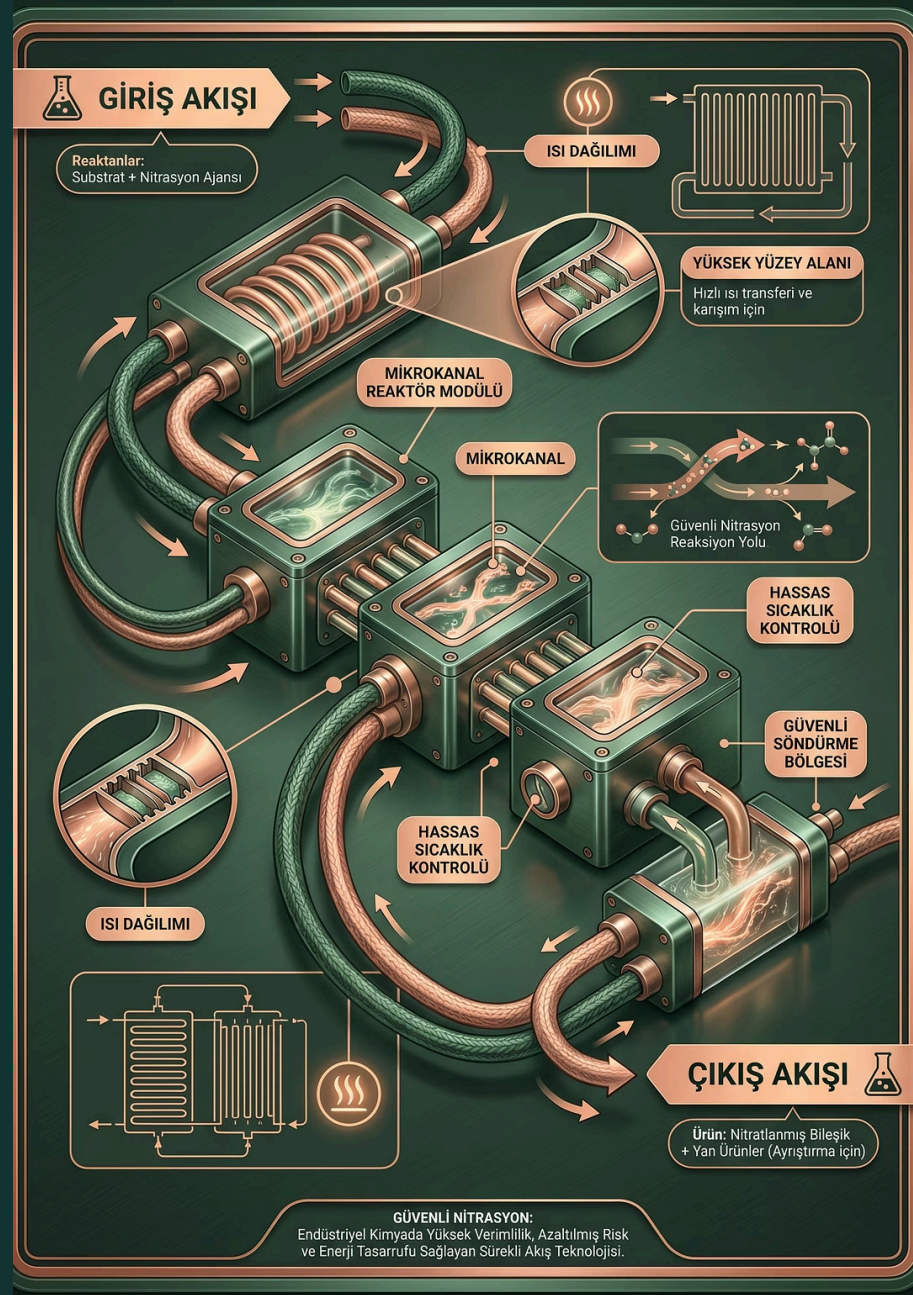

TNT ve Kloramfenikol: Aynı Grup, Zıt Sonuçlar

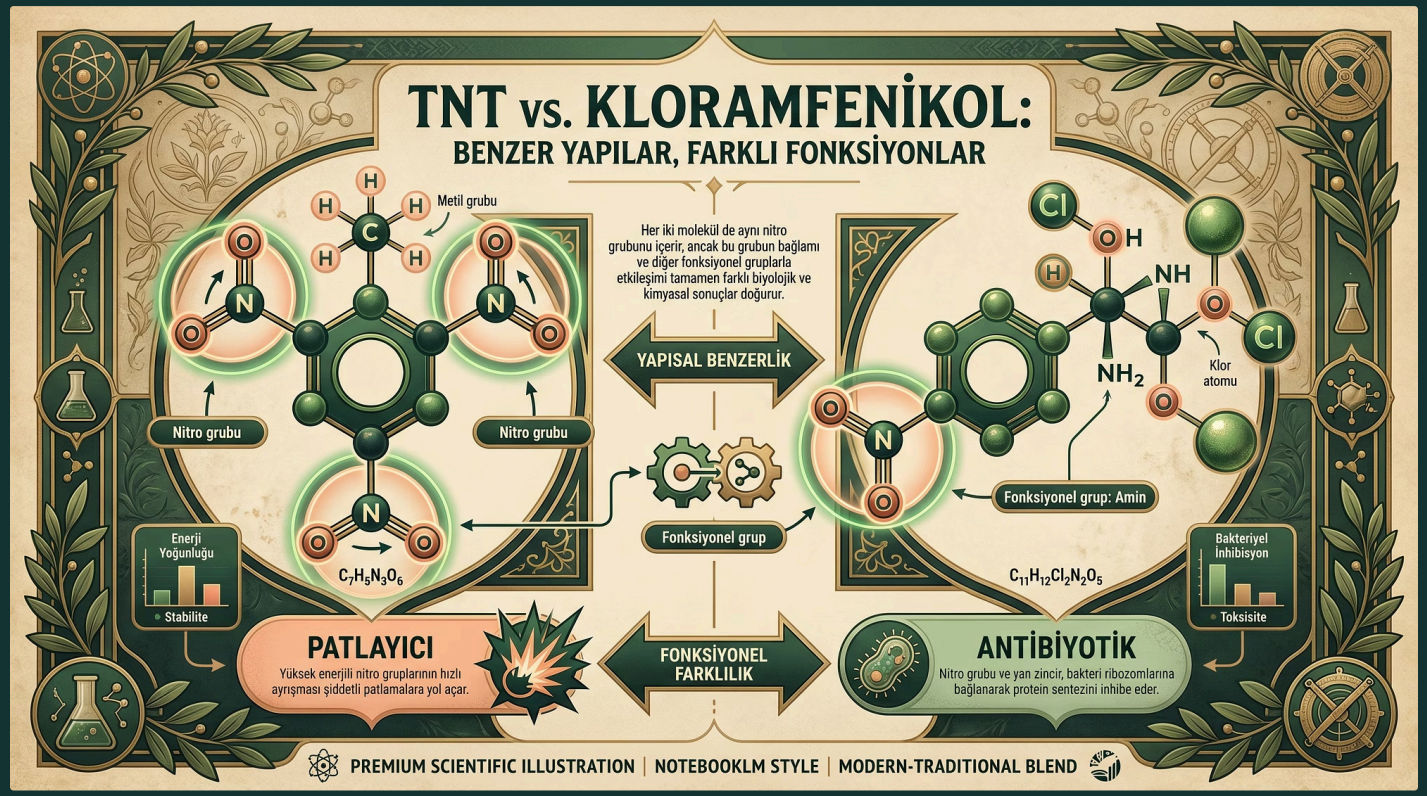

> Hammadde (N, O atomları) aynıdır; tertip değişince ortaya çıkan eserin fonksiyonu taban tabana zıt olur. Bu fonksiyon, atomların değil, moleküler mimarinin sonucudur.

TNT (Trinitrotoluen)

Üç nitro grubu molekülü oksijen açısından zenginleştirir; tetikleyiciyle hızla ayrışarak büyük hacimde N_2 ve CO_2 açığa çıkarır.

Kloramfenikol / Metronidazol

Bakteri nitroredüktaz enzimleri nitro grubunu indirger; oluşan ara ürünler (nitro radikal anyonları) bakterinin DNA'sına hasar verir. İnsan hücrelerinde bu spesifik enzimler bulunmadığı için ilaç **seçici toksisite** gösterir.

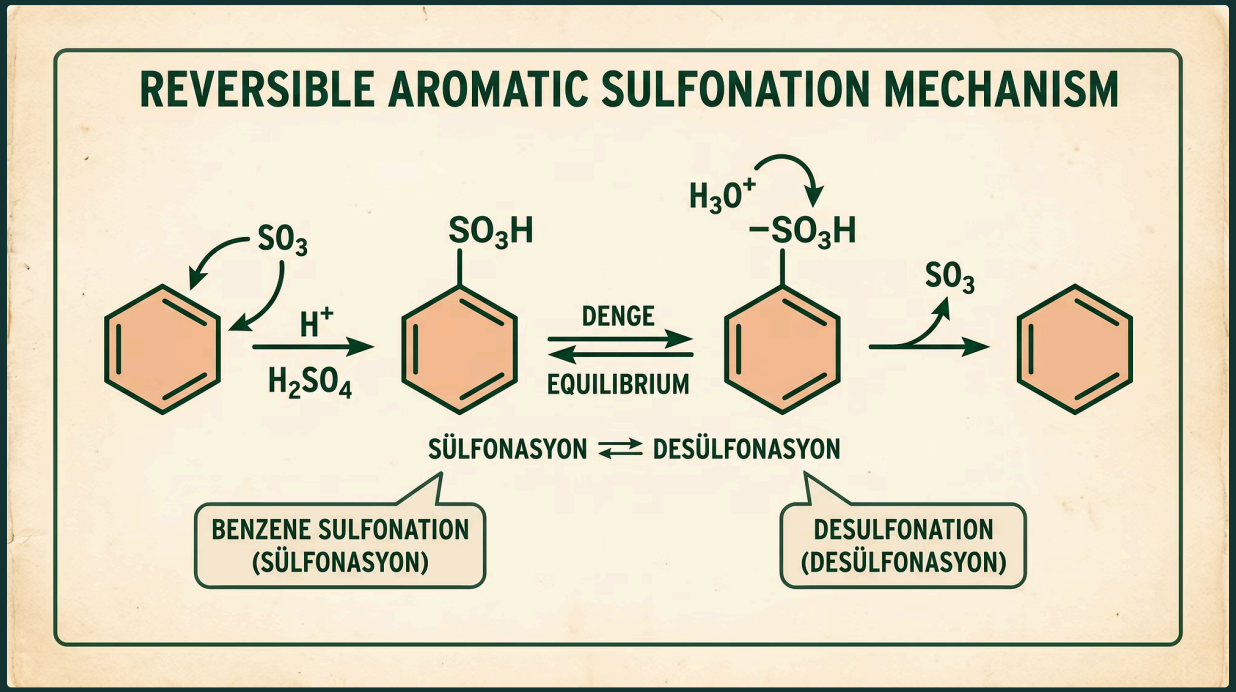

Sülfonlama: Tersinir Reaksiyon

Sülfonlama, aromatik halkaya sülfonik asit grubunun (–SO_3H) eklenmesidir ve diğer EAS reaksiyonlarından farklı olarak **tersinirdir.**

Aktif Elektrofil

SO_3 (nötr) veya protonlanmış SO_3H^+ — kükürt çevresindeki üç oksijenin elektron çekmesi nedeniyle güçlü elektrofilik merkez taşır

Sülfonlama

SO_3 halkaya bağlanarak benzensülfonik asit oluşturur

Desülfonlama

Ürün sulu asidik ortamda yüksek sıcaklıkta ısıtılınca SO_3 grubu ayrılır ve benzen geri kazanılır

Sülfonlama: Koruyucu Grup Stratejisi

Tersinirlik, moleküler sentezde **planlı bir engelleme** aracına dönüştürülmüştür.

01

Konumu Kapat

Halkada istenmeyen bir konuma reaksiyon olmaması için o pozisyon sülfonik asit grubuyla geçici olarak kapatılır

02

Dönüşümleri Tamamla

Diğer dönüşümler tamamlandıktan sonra işleme devam edilir

03

Grubu Söküp Aç

Desülfonlama ile grup sökülerek orijinal konum açılır

Bu strateji, moleküllerin inşasında öngörülü ve planlı bir metodolojinin yansımasıdır.

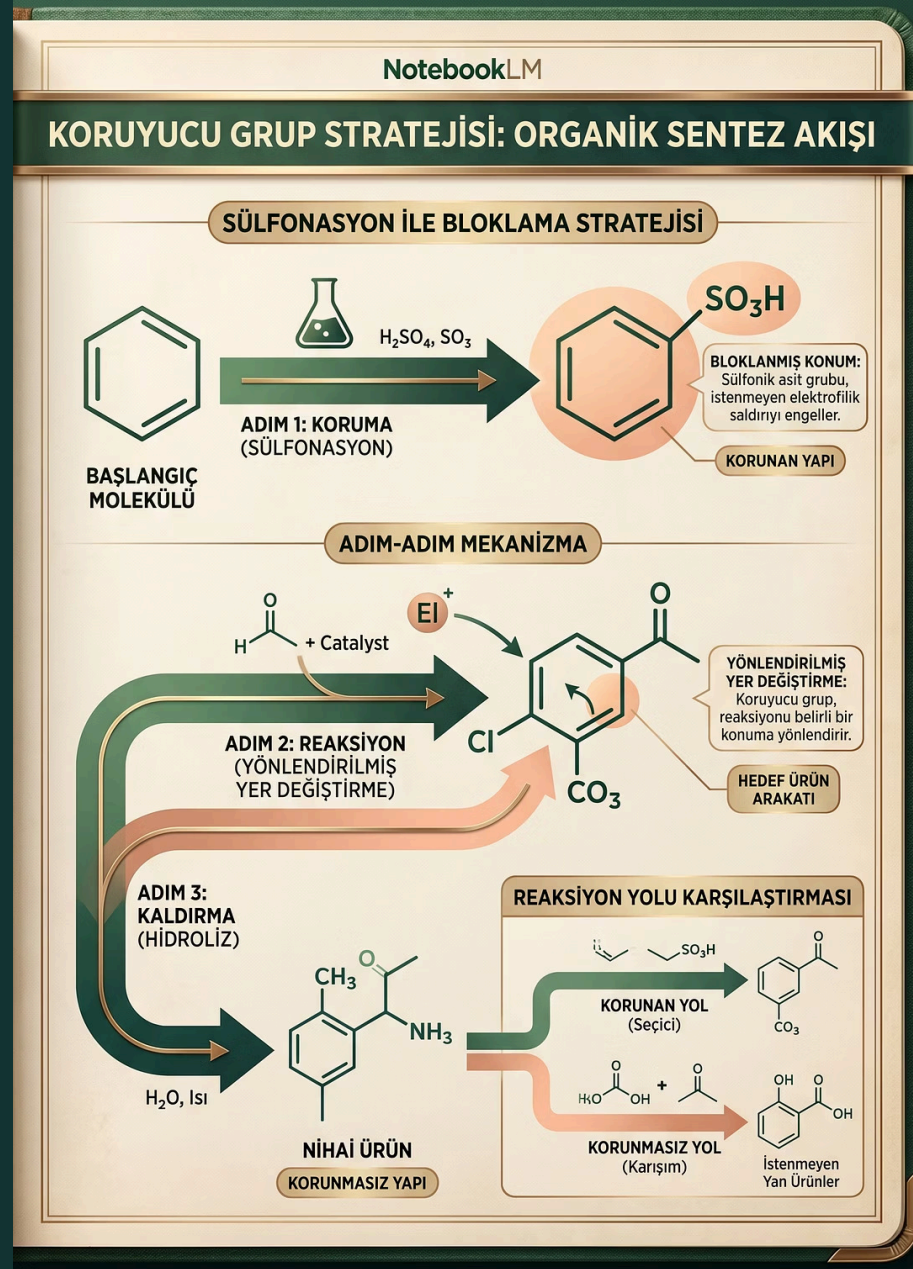

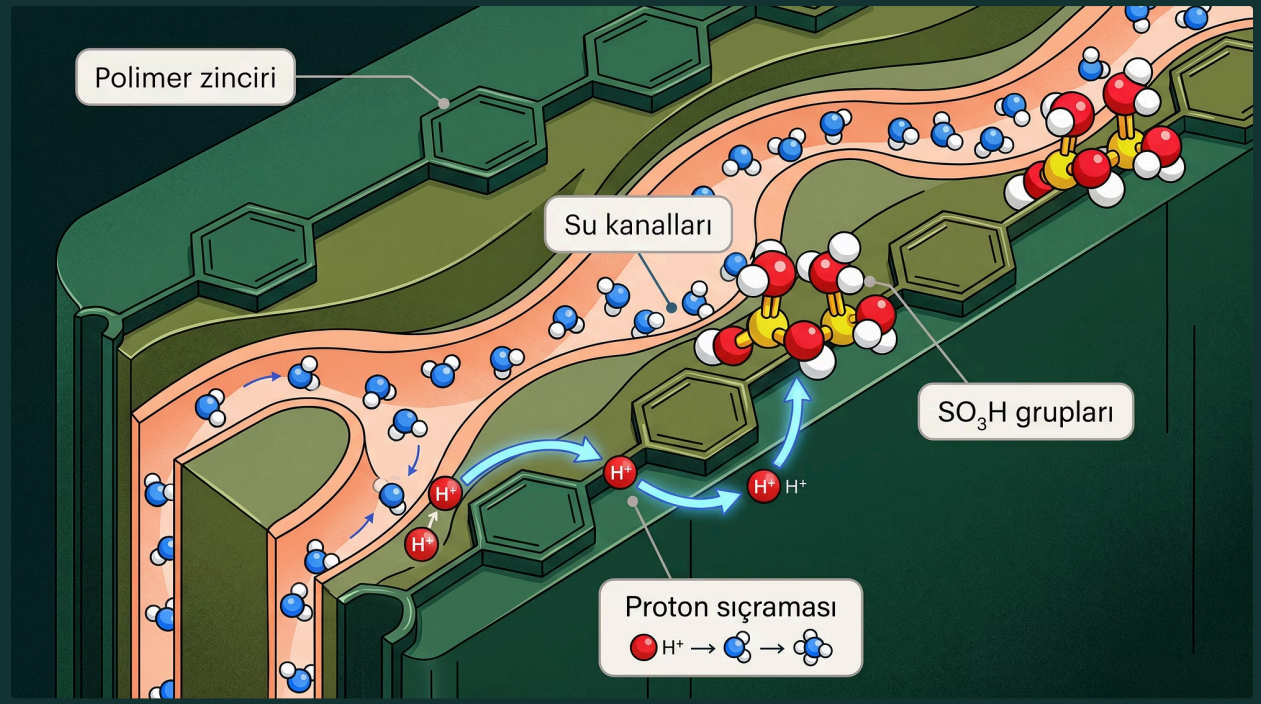

Sülfonlanmış Polimerler ve Yakıt Pilleri

Polistiren veya PEEK gibi aromatik polimerler sülfonlandığında hidrofilik ve asidik özellikler kazanır.

Proton Kanalları

–SO_3H grupları su molekülleriyle **proton kanalları** oluşturur

Grotthuss Mekanizması

Protonlar bu kanallar boyunca **proton atlaması** ile iletilir

Nafion Alternatifi

2021 ve 2024 derlemeleri, sülfonlanmış aromatik polimerlerin (SAP) Nafion gibi pahalı florlu polimerlere kıyasla daha düşük maliyetli, çevre dostu ve yüksek termal kararlılıklı alternatifler olduğunu vurgulamaktadır

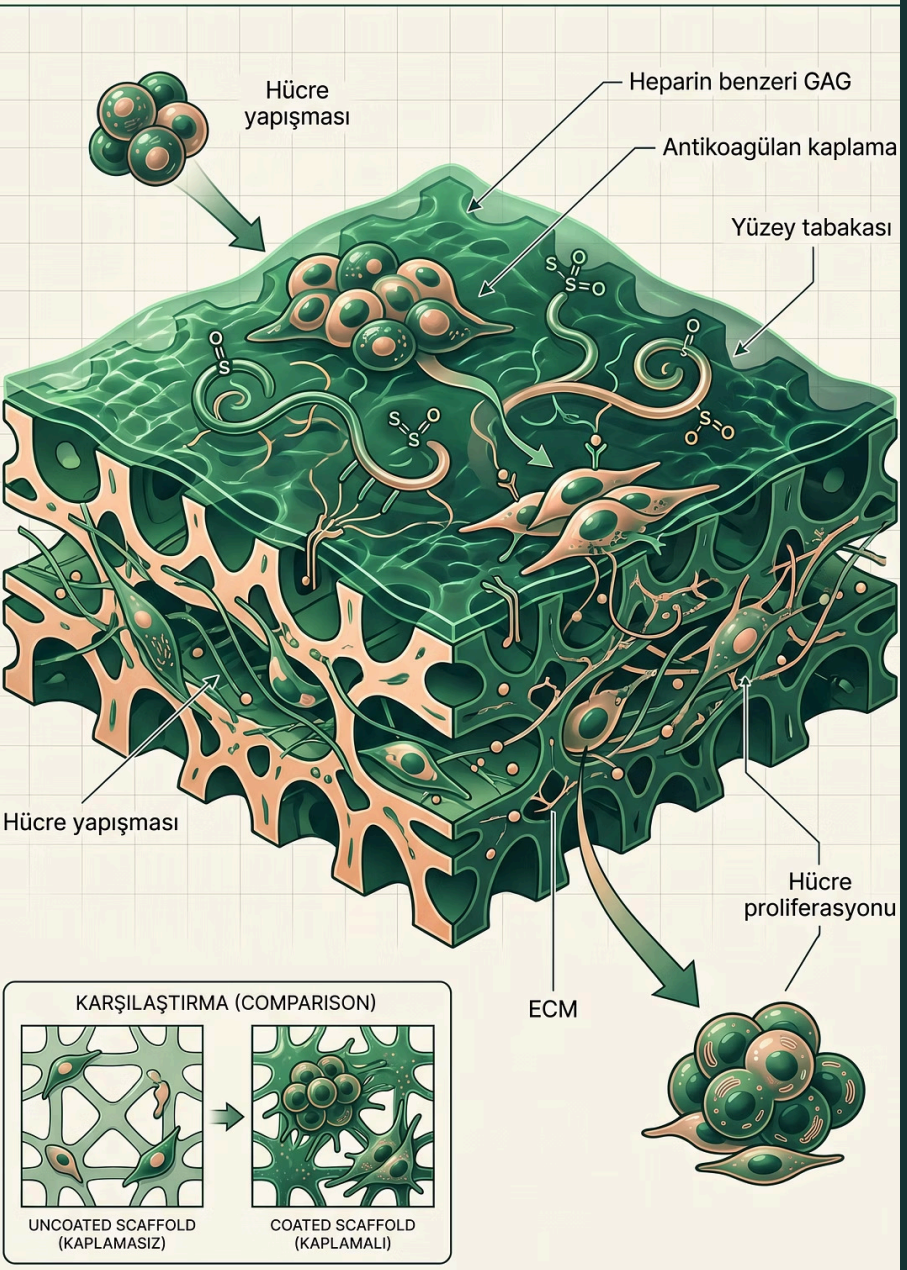

Sülfonasyon ve Biyomateryaller

Sülfonat gruplarının negatif yüklü doğası, biyolojik sistemlerdeki glikozaminoglikanları (örn. Heparin) taklit eder.

Antikoagülan Kaplamalar

Sülfonlanmış yüzeyler kan pıhtılaşmasını önleyici (antikoagülan) kaplamalar için kullanılır

Doku Mühendisliği

Doku mühendisliği iskelelerinde hücrelerin yüzeye tutunması ve çoğalması sülfonat gruplarının varlığı ile modüle edilebilir

Heparin Taklidi

Negatif yüklü sülfonat grupları, doğal biyomoleküllerin elektrostatik özelliklerini taklit eder

Yönlendirme Etkileri: Moleküler Trafik Kuralları

Halkada zaten bulunan bir grup (sübstitüent), gelen ikinci grubun orto, meta veya para konumuna bağlanacağını kesin biçimde belirler.

Bu belirleme; elektron dağılımına, enerji profiline ve sigma kompleksinin kararlılığına göre işler — molekülün bir seçimi değil, fiziksel yasanın zorunlu kıldığı bir sonuçtur.

Orto (1,2)
Mevcut gruba komşu pozisyon

Meta (1,3)
Mevcut gruptan bir karbon uzakta

Para (1,4)
Mevcut grubun tam karşısındaki pozisyon

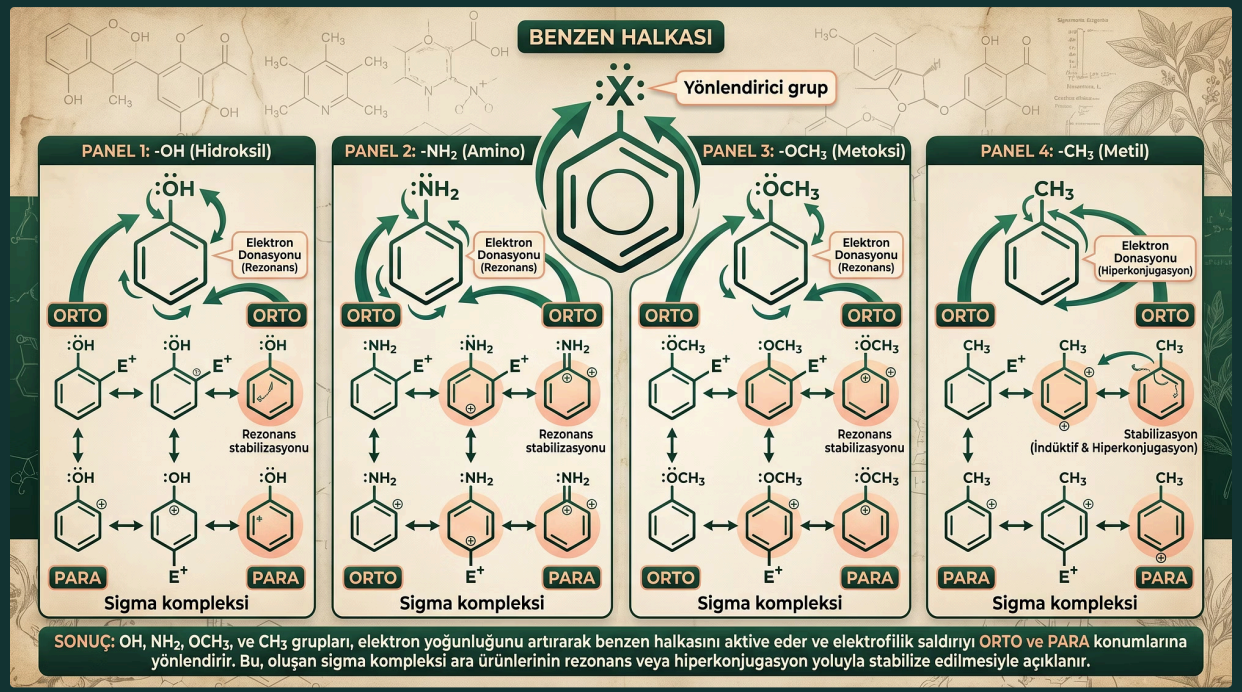

Aktive Edici ve Orto/Para Yönlendiriciler

–OH, –NH_2, –OCH_3 ve –CH_3 grupları halkaya elektron pompalar: halka elektronca zenginleşir, reaksiyon benzenin tepkimesinden daha hızlı gerçekleşir.

Rezonans Stabilizasyonu

Bu gruplar orto ve para konumlarında oluşan sigma kompleksinin pozitif yükünü rezonans ile kararlı hale getirir

Meta'da Eksik Stabilizasyon

Meta konumunda bu ekstra stabilizasyon gerçekleşmez

Enerji Vadisi

Reaksiyon, enerji vadisinin derinleştiği orto/para yolundan akmaya mecbur kalır

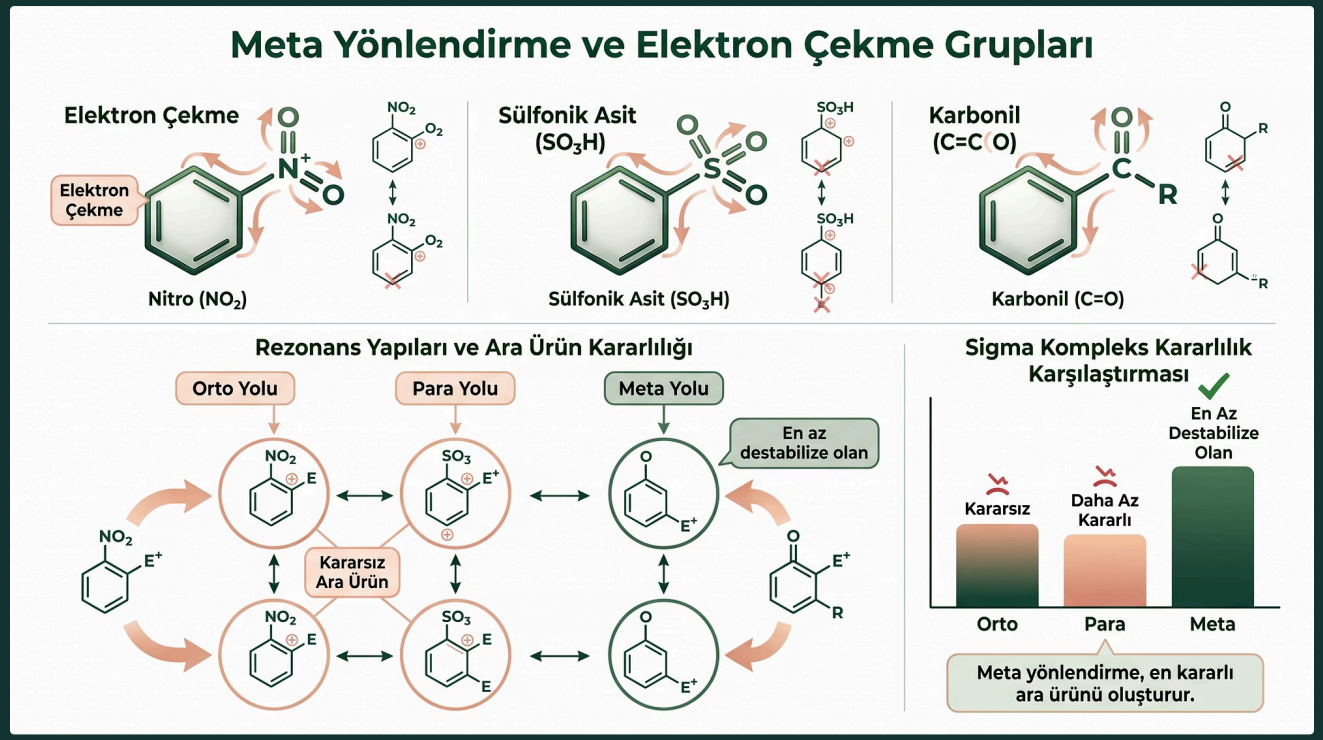

Deaktive Edici ve Meta Yönlendiriciler

–NO_2, –SO_3H, –C=O gibi elektron çekici gruplar halkanın elektron yoğunluğunu azaltır: reaksiyon benzene göre yavaşlar.

Orto/Para Kararsızlaşması

Bu gruplar orto ve para konumlarında oluşan pozitif yükü kendi elektron çekici doğaları nedeniyle daha da kararsızlaştırır

Meta'nın Avantajı

Meta konumu bu kararsızlaştırmadan en az etkilenen noktadır

En Az Direnç

Reaksiyon, en az dirençle karşılaşılan meta yolu üzerinden ilerler

Halojenlerin İkili Karakteri

Halojenler (–Cl, –Br, –I) iki zıt etkiyi aynı anda taşır: halkayla deaktive edici fakat **orto/para yönlendiricidir.**

İndüktif Etki — Deaktivasyon

Yüksek elektronegatiflik halkadan elektron çeker → reaksiyon yavaşlar (deaktivasyon)

Rezonans Etkisi — Orto/Para Yönlendirme

Üzerlerindeki ortaklanmamış elektron çiftleri orto/para konumlarındaki pozitif yükü stabilize eder → orto/para yönlendirme

Bu iki zıt etkinin hassas dengesi, halojenlerin özgün davranışını belirler.

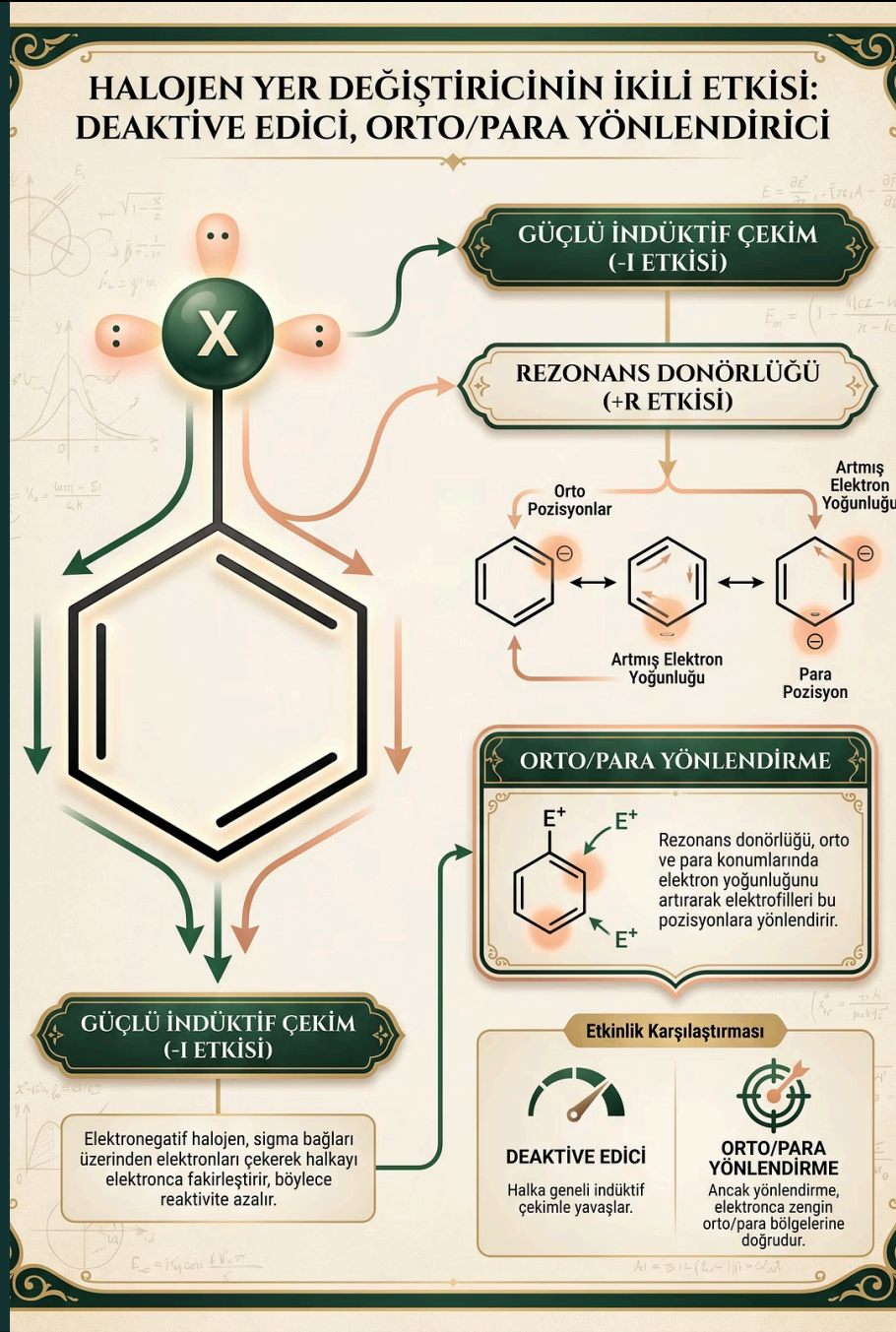

Üç Reaksiyonun Karşılaştırması

Reaksiyon	Eklenen Grup	Elektrofil	Katalizör / Koşul	Ürün	Özellik
Halojenlenme	–X (Cl, Br, I)	$Cl^+/Br^+/I^+$	$FeCl_3$, $FeBr_3$, $AlCl_3$	Aril halojenürler	Tersinmez
Nitrolama	$–NO_2$	NO_2^+ (nitronyum iyonu)	$HNO_3 + H_2SO_4$	Nitroarenler	Tersinmez
Sülfonlama	$–SO_3H$	SO_3 veya HSO_3^+	H_2SO_4 / oleum	Aren sülfonik asitler	**Tek tersinir reaksiyon**

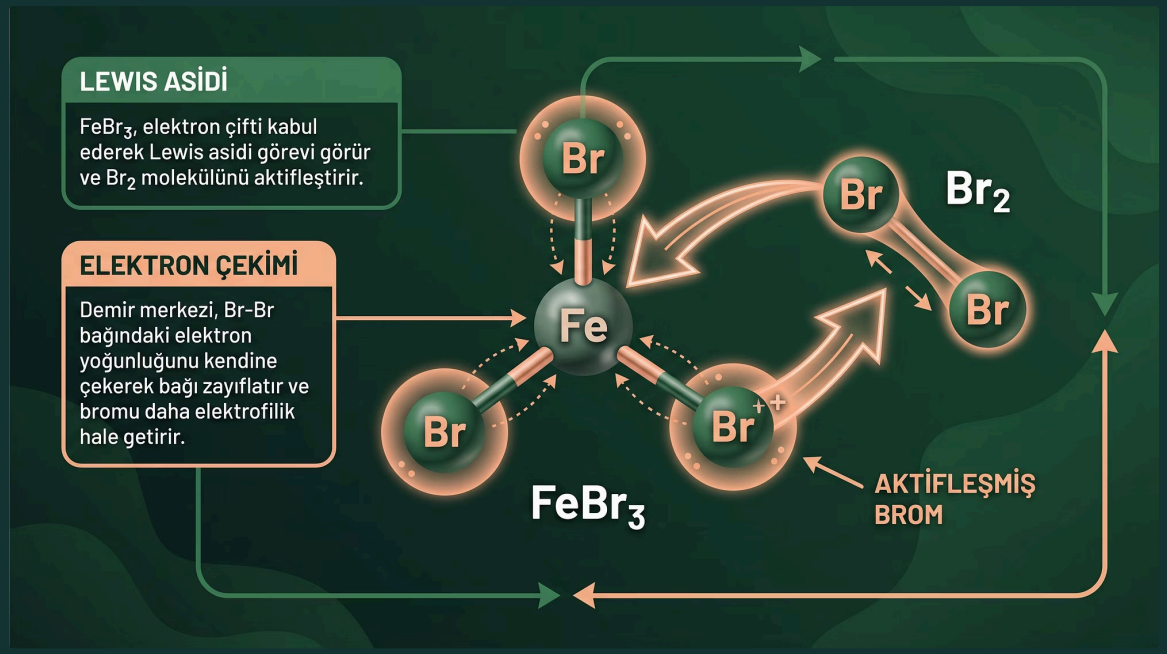

Katalizör ve Bariyer: Fail Meselesi

Lewis asidinin rolü, "sebebiyet" kavramı açısından düşündürücüdür.

> Bu uyumun tesadüfen ortaya çıkması için, her parçanın eş zamanlı olarak doğru konuma, doğru özelliklere ve doğru enerjiye sahip olması gerekir. Tesadüf burada hesap veremez.

Cansız Aracılık

Cansız bir demir atomu, yine cansız bir brom molekülünü, üçüncü bir molekülle reaksiyona girmesi için hazırlar

Yapısal Deformasyon

Kendi yapısını bozmadan yalnızca elektron bulutunu deforme ederek bu geçişe zemin oluşturur

İrade Yok, Uyum Var

Parçaların ne tanıma yetisi ne de iradesi vardır; ancak bu geometrik ve enerjik uyum, parçaları bir amaca hizmet edecek şekilde bir araya getirir

"Doğa Seçer" Yanılgısı

Bilimsel dilde sıkça karşılaşılan ifadeler, zihinlerde yanlış bir fail algısı oluşturabilir.

"Halka elektrofile saldırdı"

Elektronların düşmanlığı veya iradesi yoktur; Coulomb yasasına mutlak itaatle gerçekleşen fiziksel bir yaklaşmadır

"Doğa en kararlı yapıyı seçer"

Doğa, yasa koyan veya uygulayan bir özne değildir; gözlenen seçicilik enerji yüzeylerinin zorunlu kıldığı bir sonuçtur

"Atom kararlı hale gelmek ister"

Atomun bilinci yoktur; görülen, yaratılışına konulan en düşük enerjiye yönelme kanununun zorunlu işleyişidir

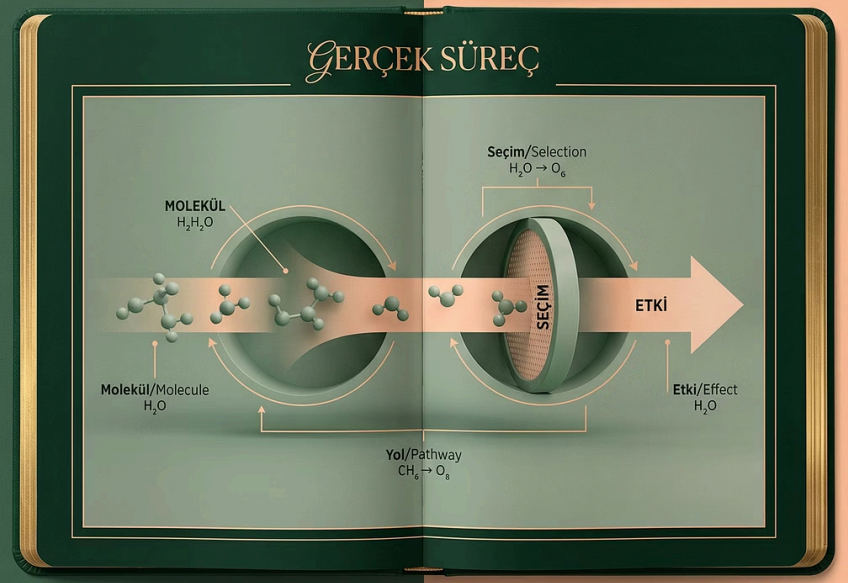

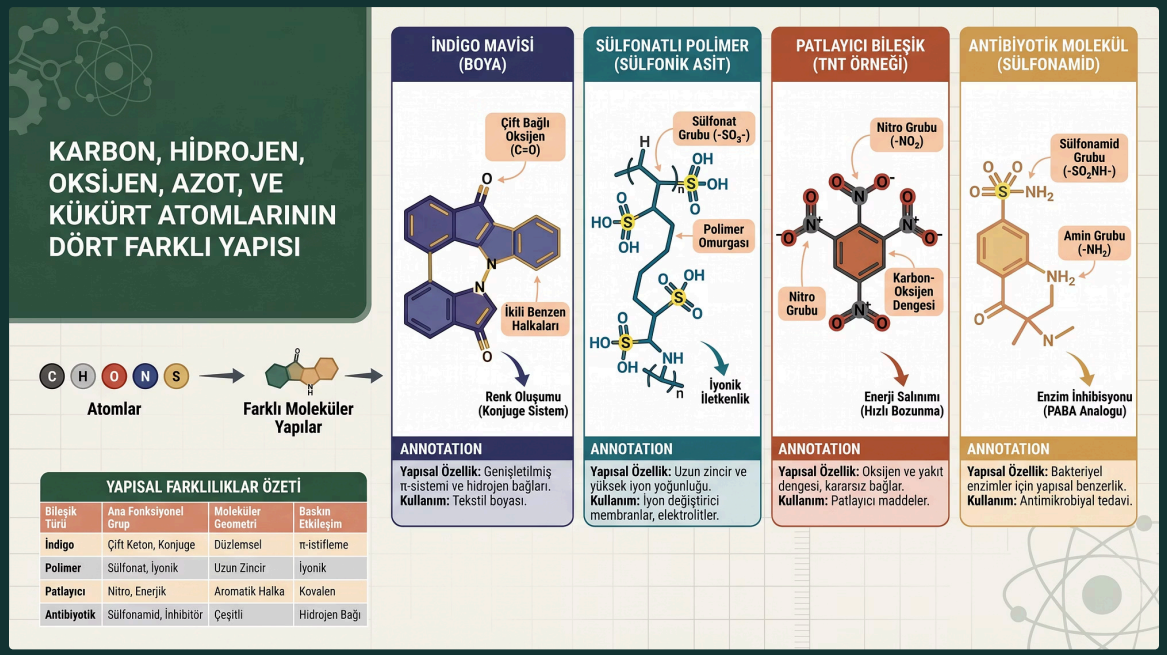

Hammadde ile Sanat Eseri Arasındaki Fark

Aynı karbon, hidrojen, oksijen, azot ve kükürt atomları kullanılarak birbirine zıt özelliklere sahip maddeler inşa edilir.

> Bir binanın barınma özelliği tuğlada bulunmaz; mimarın planındadır. Moleküllerin işlevleri de atomların değil, o molekülü tasarlayan İlmin yansımasıdır.

İndigo Boyası

Karbon atomunun rengi yoktur; bu atomlardan sentezlenen indigo boyası **mavidir**

Proton İletkenliği

Sülfonlanmış bir polimerin proton iletkenliği, ne karbonun ne de kükürdün tek başına taşıdığı bir özelliktir

Mimarın Planı

Parçaların toplamında bulunmayan bu özellikler, mimarın planından doğar

Sentez: Nizamın İşaret Ettiği Hakikat

EAS reaksiyonlarında gözlemlenen her katman — termodinamik bariyerler, katalizörlerin geometrik uyumu, spin yoğunluğunun yönlendirici etkisi — mikrodan makroya uzanan birbiriyle irtibatlı bir yasalar zincirini ortaya koyar.

Kararlılık İlkesi

Kararlılık, hayatın devamı için muhafaza edici bir ilke olarak kodlanmıştır

Kontrollü Değişim

Kontrolsüz değişime izin verilmez; değişim, belirli şartlar sağlandığında mümkün kılınır

Zıt Sonuçlar

Aynı hammadde farklı şekilde tertip edilince zıt sonuçlar (patlayıcı veya antibiyotik) üretir
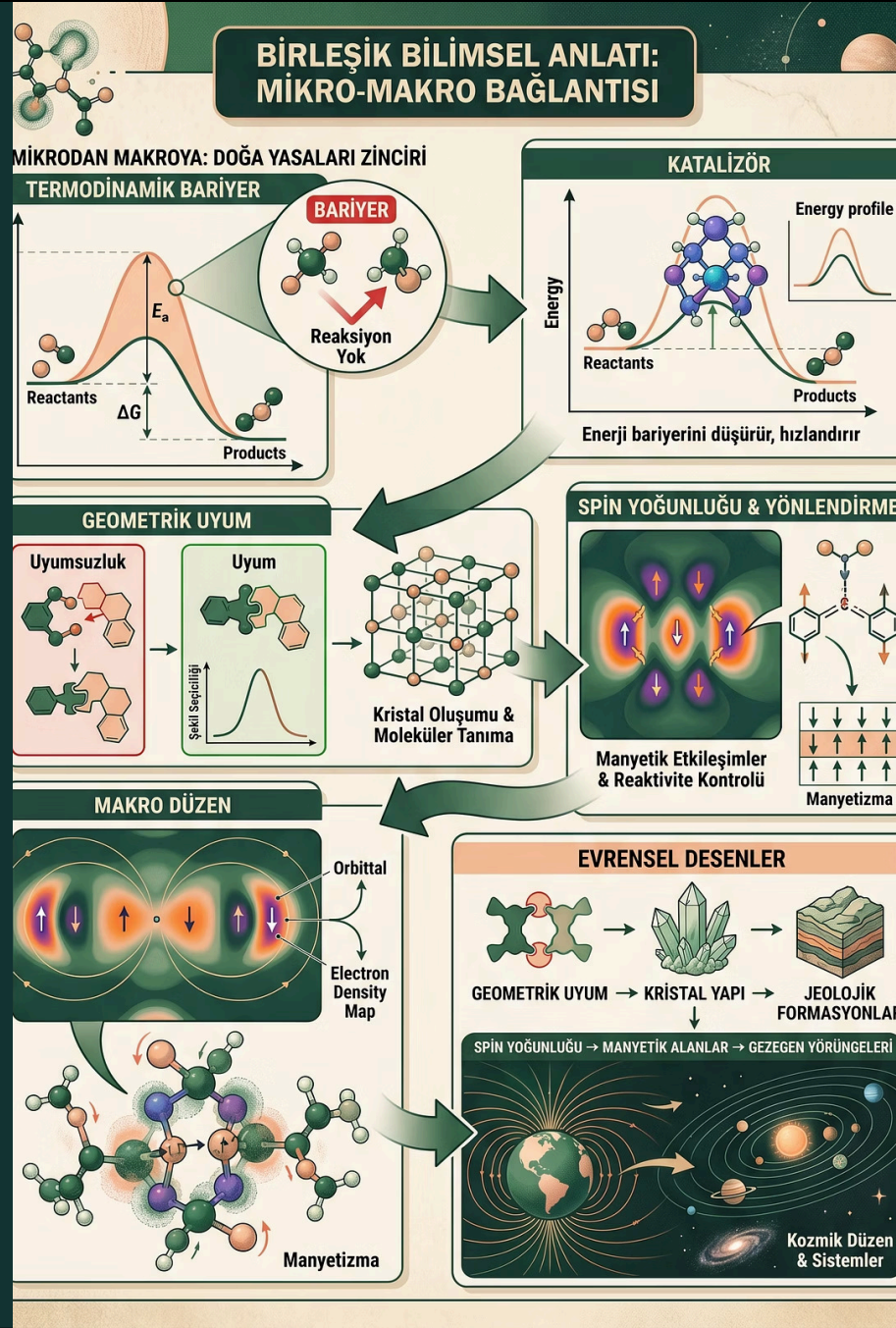
> "Bu cansız atomlar, hayatı destekleyen veya yok eden bu kompleks yapıları oluşturacak bilgiyi nereden alıyor?" sorusu, verinin ötesinde bir tefekkürü gerektirir — ve bu tefekkür her aklın kendi hür iradesiyle karşılaşacağı bir davetle sonuçlanır.